

પ્રસ્તાવના

અમને જણાવવાને ધણીજ ખુશાલી જાપજે છે કે, આ ચોપડીના પાઠકા અને બીજા ભાગની સાતરો સાતરો દરેકની નકલો અપાવી લોકોએ અમને સારા આશરો આપ્યો છે. પહેલા અને બીજા ભાગમાં અશુદ્ધ ઘણું રહી ગયાથી કેટલાક માહેબોએ અમારી ઊપર મહેરબાની કરી લખી મોકલ્યું હતું તેથી આ વખત વધારે તપાસી શુદ્ધ કરવાની કોશેશ કીધી છે. આ ચોપડીનો આ ત્રીજો ભાગ ધણીજ મોડો નીકળ્યો છે તેથી આશા છે કે, સુગ્ર આહકો અમને માફ કરશે. મને આ કામમાં મદત આપતા મારા એક યુવાન મિત્રના દુઃખદાયક મરણથી એ કામ મેં બંધ પાડ્યું હતું. પણ કેટલાક ઉત્સાહી મિત્રોની ભલામણથી અને બીજા એક ઉત્સાહી મિત્રની સાદ્દ મતાથી આ લઘુ પુસ્તકનો ત્રીજો ભાગ મેં હાલ જાપાવી બહાર પાડ્યો છે. આશા છે કે, સુગ્ર આહકો મારા આટલા ખુલાશાથી સંતોષ પામશેજ.

તા. ૧૫ માં ફેબ્રુઆરી ૧૮૮૭. લા. કર્તા.

સૂચના

ખરેખર ! આરિતકો માટે ખુશખબર

શ્રીમદ્

ગર્ગ સંહિતા ભાષાંતર

ચૈત્ર સંવત ૧૯૪૩.

છપાઈ બહાર પડે છે .

શ્રીમત વર્મા ૧ આંગપર ૩૦૧૧૧ બાહારગામ, ૩૦૧૧૧

જી. એચ. કઝીન્સ. ,

હેકાલુ—મુંબઈ ચીરાખજર કુકરગણી ઘર

નંબર ૨૫

305E

આકાશ અને દીવાન બીરબાબી શાંતિમો.
ભાગ ૩ જે

પ્રગર્ભ

“ પારસી પ્રિન્ટીંગ ” પ્રેસ

શંવત ૧૯૪૩. સન ૧૯૮૭.

અન્ય સ્વાગીત્વના સર્વ હક્ક સ્વાધીન રાખ્યાછે.

કીંમત ૪ આના

અન્ય સ્વામીત્વના સર્વ હક્ક સ્વાધીન રાખ્યા છે.

ઊપકાર પત્રીકા.

ઘણીજ આનંદની વાત એ છે કે, આદશાહ
અકબર અને દીવાન ખીરખંજની વારતાની
ચોપડીઓ દરેક જાણને પસંદ પડી ગઈ છે. એ વિષે
અમારે પોતાને બોલવું વાજબી નથી, તોપણ એટલું
તો કહી શક્યું કે, એના પ્રથમ ભાગ વેળાએ સ-
ગભગ પાંચસો સદગ્રહસ્થાએ અમારા ધારેલા કામમાં
ઉત્તેજન આપી મને ઉદ્ધાર કર્યા છે, તેથી તેઓના
પ્રથમ ભાગમાં પણ ઊપકાર માનવાને બુદ્ધિ નથી તેમ
આ સ્થળે પણ તેઓના ઉપકાર માનિએ છીએ. બીજા
ભાગ છપાતાં વળી કેટલાક સદગ્રહસ્થાના નામ પહેલા
ભાગની ટીપમાં ઉમેરાયાં છે, કે જે સાહેબોએ ચોપડી
ઓની ઘણીજ નકલો ખરીદી અમને આશરે આપેલા
છે. તેઓના મુખારક નામ આ ત્રીજા ભાગમાં જ્યાં
મુઘી ચોપડી અમર રહે ત્યાં મુઘી અમર સખવાના
હેતુથી નિચે નોંધેલા છે:—તે આ પ્રમાણે—

- ૧ સર દીનશાહ માણેકજી પીટીટ નાઇટ, મુ'ખઇ.
- ૨ ધરમપુરના રાજા સાહેબ.
- ૩ શેઠ જમનાદાસ પરબુદાસ વકીલ. સુરત.
- ૪ „ રૂપસી મથુરાદાસ લવજી. મુ'ખઇ.
- ૫ „ પીરોઝશા મેહરવાનજી મેહેતા ખ્યારીસ્ટર એટ લા „
- ૬ „ વલ્લભદાસ વાલજી.

- ૧ ,, લખમીદાસ ખીમજી. મુંબઈ.
- ૨ ,, સોરાખજી સાપુરજી બંગાલી. ,,
- ૩ નવાખ સાહેબ ખીસમીહજા ખાનજી. રાધનપુર.
- ૪ શેઠ અમરજી આણંદજી કચ્છી કેળવણીના ખાતાના સેક્રેટરી. જુનાગઢ.
- ૫ શ્રી મહાન સૌગજી કે. શ્રી. એસ. આઈ. બ્રાગેન્દ્રા
- ૬ પાટડીના ઠાકોર સાહેબ.
- ૭ કુણાવાડાના ઠાકોર સાહેબ.
- ૮ વાંસદાના ઠાકોર સાહેબ.
- ૯ દીવાન બહાદુર મણી ભાઈ જસાભાઈ. વડોદરા
- ૧૦ ખાન બાહાદુર દારાશા દોસા ભાઈ મ્યાજીરેટ. સુરત.
- ૧૧ રાવ બહાદુર ચુનીલાલ વેળીલાલ ડીરેક્ટ ડીપ્યુટી કલેક્ટર. ભરૂચ.
- ૧૨ કુમાર શ્રી બખ્તેવજી નારણદેવજી. ધરમપુર.
- ૧૩ આર. કે. રામચંદ્ર.
- ૧૪ એક સદમહસ્થ.
- ૧૫ એક સદગુણી બાઈ.
- ૧૬ એક પારસી ગ્રહસ્થ.
- ૧૭ ગોખીનાથ બાપુજી. (હાલમાં દેવભોજ)
- ૧૮ દામોદર કારા.
- ૧૯ ઠાકોરદાસ ફકીરજી. સુરત.
- ૨૦ કરતુરચંદ બેલાભાઈ. ૧
- ૨૧ સીતારામ જનાર્દન. બાવનગર.
- ૨૨ રસ્તમજી હોરમસજી તલાટી. મુંબઈ
- ૨૩ મનચેરજી જમશેદજી માડન. ૧

બાદશાહ અકબર અને દીવાન બીરબળની વાર્તાઓ

ભાગ ૩ ને .

તલાવમાં પ્રાણીઓ.

બીરબળ પાછો દિવાનગીરી હિપર આવ્યો તેની પછી સિયાળામાં એક દિવસે બાદશાહ બાગમાં ફરતો હતો. સાથે બીજા દરબારીઓ વગેરે હતા. તેઓ ફરતા ફરતા બાગમાંના તલાવ આગળ આવી પહોંચ્યા. આ વખતે પોશ, માધ મદીનાના દિવસો હોવાથી પાણી અતીશય શીતલ હતું. તેમાં બાદશાહે હાથ ધોળ્યો, પણ તરતજ પાછો ખેંચી લીધો. પછી પોતે પોતાના દરબારીઓ તરફ જોઈને બોલ્યો, “હમણા આ પોશ માધ મારના દિવસો છે તેથી પાણી અતીશય શીતળ છે, અને અંદર હાથ નાખતાં તે ગલી પડે છે, એવા પાણીની અંદર એક પહોર સુધી કોઈ બેસી શકશે ?” બધાઓએ ના પાડી કે તેમનાથી એમ બનવાનું નથી. પછી બાદશાહે કહ્યું, “જ્યારે તમે કોઈ એમ બેસવા નથી માગતા તો જે કોઈ આખી રાત આ પાણીમાં બેસી રહેશે તેને હું પચાસ હજાર રૂપિયા બક્ષીશ આપીશ ! કોઈની હાંમત આવતી હોય તો આવજો બહાર !” બાદશાહ બોલ્યો, અને

ત્યાં ઉભેલા બંધા લોકોએ તે સાંભળ્યું, પણ કોઈની હીંમત ચાલી નહોતી. હવે ત્યાં જે માણસો હતા તેમાં ફક્ત દરબારીઓ સિવાય રૈયતના લોકો પણ હતા તેમાં એક બ્રાહ્મણ પણ બેઠો હતો. તે એટલો તો ગરીબ હતો કે, તેના અંગે જોયે પુરા પાઘરા કપડા પણ ન હોતા. તેણે મનમાં વિચાર્યું કે, આટલા વરસ થયા દરીદ્ર પણ આ બધું છે, અને હવે પછી પણ હું સુખી થાજી એવું જણાતું નથી, તેથી આજ રાતના તો પાણીમાં બેસું જો મરી ગયો તો દુઃખમાંથી છુટીશ, અને જો દૈવયોગે જીવીશ તો પચાસ હજાર રૂપિયા મળશે. એટલે પછી સુખી થઈશ. પછી જીવતો બિદાર થઈને બાદશાહ આગળ આવ્યો અને આ પ્રમાણે બોલ્યો.

બ્રાહ્મણ—બુદ્ધિવંદ, જો તમે મને રજા આપો તો હું આ તલાવના પાણીમાં આખી રાત બેસવાને ખુશી છું.

બાદશાહ—એ બ્રાહ્મણ, તું જો આખી રાત એ પાણીમાં બેશો રહેશે તો હું મારી કબુલાત પ્રમાણે પચાસ હજાર રૂપિયા અને બીજા કોઈક સીરપાવ આપીશ.

બ્રાહ્મણ બેસવાને તૈયાર થયો અને બાદશાહે ચોકી કરવાને સિપાઈઓ રાખ્યા. પૈસાની લાલચથી બ્રાહ્મણ તો આખીરાત પાણીમાં બેસી રહ્યો. ધૈર્ય ધૈર્યથી જો નો પ્રાણ બચ્યો.

સવારના પહોરમાં તે પાણીમાંથી ઉઠ્યો અને બાદશાહ જ્યાં દરબાર ભરીને બેઠો હતા ત્યાં બીને કપડે ગયો. સાથે ચોકી કરવાને જ સિપાઈઓ રાખ્યા હતા તે પણ આવ્યા હતા. બાદશાહ આગળ આવીને બક્ષીસ માગી.

ખાદશાહે ચોકીદારો પૂછ્યું. તેઓએ કપુસ કર્યું કે, આ હાલુ આખી રાત પાવમાં ખસા હો-હતો. ખાદશાહે પોતાની કપુલાત પ્રમાણે તેને બક્ષીસ આપવાનો હુકમ કર્યો. આ વખતે બીજા મુસલમાન દરબારીઓ ખેડા હતા તેમનાથી આ ખમાયું નહીં. તેઓએ બ્રાહ્મણને રૂપીઆ ન મળે એવી યુક્તિ કરવા માંડી. ચોકીદાર તો તેમને કાંઈ યુક્તિ સૂઝી નહીં પણ આખરે એક જગે યુક્તિ રોધી કહાડી અને તે પ્રમાણે તેણે ચોકીદારને બાવવા જણાવ્યું. ભાગે તો તીર.

ચોકીદાર—ખુદાવંદ, તલાવમાં બ્રાહ્મણ તો મરી ગયો હોત પણ ડુંગર ઊપર દવ લાગ્યો હતો તે જોતો બે ઠા તેથી તની ગરમીથી જીવતો રહ્યો!!

ખાદશાહ—હે બ્રાહ્મણ, તું દવને જોતો રહ્યો તેથી જીવ્યો માટે તને કાંઈ મળશે નહીં.

એમ કહીને તેને રૂપીઆ ન આપતાં ધક્કા મરાવી ને ત્યાંથી કઢાવી મેળ્યો.

બ્રાહ્મણ રડતો રડતો ખીરબળને ઘેર આવ્યો.

ખીરબળે તેની વાત સાંભળી લીધી અને ધીરજ ધરવાનું કહીને ત્યાંથી રવાના કર્યો. અને પોતાના માણસને તેનું ઠેકાણું જોઈ આવવાને કહ્યું.

ખીજે દિવસે કચેરીમાં જવાને વખત નહી કીનારે વીશ જમીશ હાથ જોઓ વાંસ ઉભો કર્યો અને એક હાંડળામાં દાળ, ચોખા અને પાણી ભરીને તે તેને મથાલે ટાંગ્યું. પછી થોડું ખાસ લઇને તે એક એક કાંડી સલગાવા લાગ્યો.

હવે આ તરફ દરબાર ભરાઈ, અને ખાદશાહ પણ

આવીને પોતાને ઠેકાણે બેસે, પણ ખીરખળનું ઠેકાણું ન મળે. થોડીવાર રાહ જોયા પછી બાદશાહે હુકમ કર્યો કે, જાઓ ખીરખળને જોલાવી લાવો. ભાઈમીઆ ફતેઅલી જમાદાર ચાલ્યા. ઘેર આવીને ખગર કાઢી તો માસમ પડ્યું કે, ખીરખળ તો નદી કીનારે ગયો છે. જમાદાર નદી કીનારે ગયો. તેણે આવીને કહ્યું કે, ચાલો, તમને બાદશાહ બોલાવે છે. ખીરખળે ‘આવું છું’ કરાને જવા બ આપ્યો, જમાદારે પુછ્યું, ‘એ શું કરેછો?’ ખીરખળે જાતર આપ્યો, ‘ખીચડી રાંધું છું.’ જમાદાર તો મનમાં હસીને ચાલતા ગયો. તેણે જઈને બાદશાહને બનેલી વાત કહી. બાદશાહે વિચાર્યું કે, હમણા આવશે. થોડી વાર રાહ જોઈ પણ જ્યારે તે ન આવ્યો ત્યારે બાદશાહે ફરીથી તેડું મોકલ્યું. તેનો પણ એવોજ જવાબ આપ્યો. બાદશાહે એ પ્રમાણે થોડી થોડી વારે તેડા મોકલ્યા કર્યા પણ તેનો તો એકજ જવાબ મળ્યો કે, ખીચડી રાંધીને આવું છું. એ પ્રમાણે બે ત્રણ કલાક થઈ ગયા, અને કચેરીમાં કામ પણ બરોબર ચાલ્યું નહીં. હવે બાદશાહથી શરસો સહન થઈ શક્યો નહીં, તેથી બોલી ઊઠ્યો, ‘આ દસીવાર સુધી તે ખીરખળ કેવી ખીચડી રાંધે છે? જઈ ને જોઈ તો ખરે! એમ કહીને પોતે જોવાને નીકળ્યો. ત્યાં આવીને જુએછે તો ઊપર પ્રમાણે દીડું એટલે,

બાદશાહ—અરે ખીરખળ, એ તું શું કરેછે?

ખીરખળ—સાહેબ, ખીચડી રાંધું છું !

બાદશાહ—ખીરખળ, આજે તું દીવાનો ખીવાનો થયો છે કે શું? આકાશ ઊપર હાંડલું રાખ્યું છે તે ધાસથી કાંઈ રંધાશે?

બીરબળ—હા, ખુદાવંદ ! જેવી રીતે એ ગાક ઊપર ડુંગરને દવ લાગ્યો હતો અને તેના શેકથી બ્રહ્મજી તલાવમાં બેઠો બેઠો જીવ્યો, તેવીજ રીતે મારી ખોચડી ઊપર હમણા રંધાઈ રહેશે !

બાદશાહ—હા, એ વાતનો ખરી ! પણ હવે તું દરબારમાં ચાલ, ત્યાં પેલા બ્રહ્મજી તેડાવી મંગાવીને દનામ આપીશું .

પછી બીરબળ તો બાદશાહ સાથે ગયો અને પોતાના માજુસને મોકલીને તે બ્રહ્મજીને બોલાવી મંગાવ્યો. પછી તેને સારીરીતે માન આપી પોતાની બોલી મુજબ ધન આપ્યું. બ્રહ્મજીની ખુશીનો તો કારજ રહ્યો નહીં. તેનો બીરબળને મનમાં હજારો આશીર્વાદ આપવા લાગ્યો. તે ધનથી જ્યાં સુધી તે જીવ્યો ત્યાં સુધી સુખી રહ્યો એ મુંઝે નામ કાઢ્યું.

વાત ૧૩ મી

‘હીંમતે મરદાં તો મદદે ખુદા’ !!

એક દિવસે બાદશાહ સૌની પહેલાં આતીને દરબારમાં બેઠો હતો. તેના મનમાં એક વિચાર આવ્યો હતો અને તેનો ખુશાલો પુછવાનો તેણે વિચાર કર્યો. થોડીવાર યદ્ય કે, અમીર બિરાતો એક પછી એક આવતા ગયા, પહેલો સરદાર આવ્યો તેને બાદશાહે આ પ્રમાણે પુછ્યું, “ ભલા અનવારખાન, આ પાંચ સવાલ તમને પુછ્યું છું તેના મને જવાબ આપો ? ”

અનવાર૦—ખુદાવંદ ! જો મારાથી બની શકશે તો આપીશ.

બાદશાહ—કુલકોનું મોટું, દાંતકોના મોટા, પુત્ર કોનો મોટો, બધા રાજાઓમાં કયો રાજા મોટો, અને ગુણોમાં કયો ગુણુ મોટો, તે કહો.

અનવાર૦—ખાવીંદ, હું એકસો જવાબ આપું અને તે ખોટો આપું તે ઠીક નહીં, માટે ખીજ બધા આવે તમની સાથે મસજત કહીને આપું તો વધારે સારું.

બાદશાહ—ઠીક છે. એમ કરો.

પેસો સરદાર ને બાદશાહ જ્યારે એ પ્રમાણે વાત કરતા હતા એટલામાં એ ચાર આસામી ખીજ પણ આવેને સત્રામ કરીને બેઠા હતા. ઘોડીવારે ખીરબલ શિવાય બધા આવી બેઠા. તેઓએ પોત પોતામાં મસજત કહીને જવાબ આપ્યો.

અનવાર—ખુદાવંદ, સાંભળો ! તમે કહ્યું કે, કુલ કોનું મોટું ? કુલ મોટું જાહનું. ખીજે સવાલ તમે પૂછ્યો કે, દાંત કોના મોટા ? દાંત હાથીના મોટા. ત્રીજે સવાલ આપે પૂછ્યો કે, પુત્ર કોનો મોટો ? પુત્ર રાજાનો મોટો. ચોથો સવાલ આપે પૂછ્યો કે, રાજાઓમાં મોટો રાજા કયો ? રાજાઓમાં મોટો ચક્રવર્તી રાજા. પાંચમો સવાલ આપે પૂછ્યો કે, મોટામાં મોટો ગુણુ કયો ? મોટામાં મોટો ગુણુ વિદ્યા !

એ પ્રમાણે જવાબ આપ્યા તે બાદશાહે નાકમુલ કર્યા. પછી ઘોડી વારે ખીરબળ આવ્યો, તેને પણ બાદશાહે ઊપત્તા પાંચ સવાલ પૂછ્યા. ખીરબળે જરાવાર પણ વિચાર ન કરતાં, આ પ્રમાણે જવાબ આપ્યો;

ખીરખળ—ખુદાવંદ સાંભળો ! કુલ મોટું કપાસનું. જે માંથી કપડા લતા થાય છે અને તે આખી દુન્યાને જ ખોગમાં આવે છે. દાંત નાંગરના મોટા (નાંગર કરીને એક હાથીઆર થાય છે, જે દાણા વાવવામાં ઠામ આવે છે.) જેના જાખ્યોગથી બધી જાતના ધાન્ય પેદા થાય છે. પુત્ર ગાયનો મોટો, જેનાથી જમીન ખેડાય છે. બધા રાજાઓમાં મેઘરાજ મોટો, જેના વરસવાથી બધી દુન્યાનું પા પણુ થાય છે. (વરસાદ ન વરસે તો કોડો હેરાણુ થાય.) બધા ગુણોમાં હોમતનો ગુણુ મોટો કહેવત છે કે, ‘હોમ તે મરદાં તો મદદે ખુદા’

ખીરખળના આ પાંચ જવાબ સાંભળીને ખીજ દર ખારીઓના ચહેરા ઊતરી ગયા. પણ ખાદશાહે આ પાંચે જવાબ ખરાછે એમ કયુલ કર્યું. દરખારીઓને પણ તે કયુલ કરવાની ફરજ પડી. પણ ખીરખળે જે પાંચમે જવાબ આપ્યો હતો તેનો અનુભવ તેની જીપર લેવાનો ખાદશાહે મનમાં કરાવ કર્યો હતો. આ વાત થયા પછી એક દિવસે ખીરખળ નદી જીપરથી નાદીને આવતો હતો. આ વખતે લાગ ખરેખરો છે એમ જાણીને ખાદશાહે હાથીના મ વતને ખોલાવીને હુકમ કીધો કે, ખીરખળ હમણા કોઈ સાંકડી ગલીમાં થઇને જાય ત્યારે તેની જીપર એક હાથીને ખીજવીને છોડી મુકવો. આ પ્રમાણે હુકમ સાંભળીને માવત તો નમીને ચાલતો થયો, અને એક મોટા હાથી ઉપર બેસીને ગામમાં ફરવા નીકળ્યો. આ તરફ ખીરખળ એક સાંકડી ગલીમાં હાખલ થયો. જેવો ખીરખળ ગ જાની અધવચે આવ્યો તવોજ માવતે હાથીને ખીજવીને

છોડી મુક્યો. બીરબજે હાથીને પોતાની તરફ આવતો જો
 યો તે વખતજ તેને યાદ આવ્યું કે, બાદશાહે તેના પાં
 ચમાં જવાબની પરીક્ષા લેવાને મારેજ એમ કહ્યું છે. હ
 વે કરવું પણ કેમ ? કાંઈ છટકી જવાનો લાગ પણ ન
 હોતો. પણ તેણે સમય સુચકતા રાખી આગુઆગુ પડેલી
 સીજ શોધવા માંડી. પણ કાંઈ સીજ હાથ ન લાગી. આ
 ટકું છતાં તેણે હાંમિત ન સુક્તાં વધારે શોધ કરવા માં
 ડી. તેનાથી નાશી પણ જવાયું નહીં, કારણ કે જો ના
 શવા જાયતો હાથી તેની પુકે દોડી તેનો કચર ધાણુ કાઢી
 નાખે. એટલામાં તેની નજર એક ખુણામાં ગઈ ત્યાં એ
 ક કુતરો અધમુઓ જેવો પડેલો હતો. હા. હવે તેને હાંમિ
 ત આવી. તે ત્યાં ગયો અને કુતરાના પાછલા પગ પકડી
 ને હાથની ઊપર ફેંક્યો. કુતરો તો આ પ્રમાણે ફેંકાવા
 થી તેણે હાથીને પકડ્યો. ભોગ જોજે તે ગંડરથળ ઉપર
 પડ્યો હતો અને ત્યાં તેણે નખ ભર્યા તેથી હાથી ગભરા
 યો અને પાછો ફર્યો. આ બધું એક પળમાં બન્યું અને
 બીજી પળે તો બારબળ તે ગલીમાંથી નીકળીને બીજે ર
 સ્ટે આવતો થયો. આવને તેની પાછળ હાથીને લાવવાને
 ધણી મહેનત કીધી પણ હાથીની હઠીલાઈ આગળ તે ફા
 વ્યો નહીં. તેથી તેણે બાદશાહ આગળ જઈને બનેલી વા
 ત કહી સંભલાવી. પછી બ્યારે બીરબજ દરબારમાં આ
 વ્યો ત્યારે બાદશાહને તેને કહ્યું, “ બીરબજ ! ‘ હાંમિતે
 મરદાં તો મદદે ખુદા ’ એ કહેવત ખરી છે ! ” આ સાં
 ભળીને બીરબજે કહ્યું, “ સાહેબ ! આપને તો એતી ફ
 ક્ત પરીક્ષાજ જેવી હતી પણ ત્યાં કદાચ મારો જીવ ની

કળી મયો હતે તનુ કેમ યને ? ” બાદશાહે કહ્યું, “ બીરબળ ! એતો બનવા કાળ હતું તે બન્યું. એમાં મારો કે તારો ઉપાય કાંઈ ચાલતો નથી. તે વખત એવીજ બુદ્ધિ આવી ગઈ. પણ પછવાડેથી મને પરતાવો થાયછે. ” બીરબળે કહ્યું, “ ખુદાવંદ, એમાં દલગીર મ થ ઓ. સહાસ કામ કરવાની પહેલાં વિચાર કરવો જોઈએ છીએ. સાહાસ કીધા પછી કરે. પરતાવો કાંઈ કામ આવતો નથી. ” પછી બાદશાહે બીરબળને સરપાવ આપ્યો.

સાહાસ કામ કર્યા થકી, હોય હર્ષિતો નાશ;
દેખો એ દૃષ્ટાંતથી, કહે કવી સામલદાશ.

પાત ૧૪ મી

‘ શો શાહાણા અક્કલ એક ’

એક દિવસે દરબારનું કામ પૂરું થયા પછી બાદશાહ અને બીરબળ એકાંતમાં બેસી વાતો કરતા હતા. વાતો કરતાં કરતાં બાદશાહે પુછ્યું. “ બીરબળ ! કહો જો મને દુન્યામાં બધા લોકોનું મન અને અક્કલ એકજ હશે કે કેમ ? ”

બીરબળ—ખુદાવંદ, સૌ લોકોના મન અને મતી જુદી હોય છે. ‘ પીંડે પીંડે મતી ન્યારી. ’

બાદશાહ—જેમ બધા લોકોની મતી જુદી જુદી છે તેમ અક્કલ એકજ છે કે નહીં ?

ખીરબળ—બુદાવંદ, ‘શેા શાહણા અક્ષત એક’
પોત પોતાના કાંપદાની મતલબ સમજવાની શક્તિ બધા
ની એક સરખી હોય છે.

બાદશાહ—ખીરબળ એમ તે કેમ બને ! બધા સો
કોની મતી બુદી છતાં અક્ષત એક કેમ ?

ખીરબળ—બુદાવંદ, એની જો તમારે સાચીતી જો
વી હોય તો હું તમને કાલે સવારના બતાવીશ.

બાદશાહ—બહુ સારું.

પછી ખીરબળે રાજબાગનો પાણીનો મોટો હોજ
ખાલી કરાવ્યો અને બાદશાહના હુકમથી ગામમાં ઢંઢોરો,
ફેરવ્યો કે, ‘આજ રાતના દરેક ઘર દીઠ એક એક હાંડો
દુધનો ભરીને રાજ બાગ માહેલા મોટા હોજમાં નાખવો.’
તે હોજની ઉપર સફેદ કપડું ઢંકાવ્યું હતું અને દુધ ના
ખવાને ઠેકાણે ઠેકાણે ખાંકા રખાવ્યા હતા. પોતાનો આ
ગોડવણુ તેણે બધી બાદશાહને બતાવી રાખી હતી.

અહીં સોકાએ પોતાના મનમાં વિચાર ઠાંધો કે, આ
જો રાતના દરેક જણુ એક એક હાંડો નાખશે તેવા સેંક
ડો હાંડો દુધના પડશે અને તેમાં એકાદ હાંડો જો પાણી
નો પડશે તો કોણુ જાણુશે.

હવે આ વિચાર દરેકનાં મનમાં હતો અને પોતા
ના મનની વાત ખીજ આગળ કહી નહીં. પછી બ્યારે
રાત થડી ત્યારે દરેક જણુ પોત પોતાના ઘરનો એક એક
હાંડો લઇને બાહાર નીકળી પડ્યા. એક તો રાત અંધારી
હતી તેથી બધાને સુખ થયું હતું. એ પ્રમાણે દરેક
જણુ ગુપ ગુપ આવીને દુધના હાંડાને બદલે પાણીનો હાં-

કે નાખી જતું. બધાના મનમાં તો એમજ આવતું કે ફક્ત તેણેજ પાણીનો હાંડો નાખ્યો છે બીકી બીજા બધા એએ દુધના હાંડા નાખ્યાછે. આ વિચાર દરેકના મનમાં હતો, પણ કોઇ કોઇની પાસે પોતાના મનનો હાલ કહે નહીં. હોજની અંદર જો કોઇ એમને એમ જોય તો ઉપર ખાંધેલા સફેદ કપડાથી દુધ જેવી સફેદાઇ બાગે. હોજ બર તાતું કામ એ પ્રમાણે મધરાત સુધી ચાલ્યું. અને હોજ પણ આખો ભરાઈ ગયો.

બીજે દિવસે સવારના પહોરમાં ખીરબજા આવ્યો અને બાદશાહને સાથે લઇને તે હોજ આગલ આવ્યો. પછી બાદશાહના દેખતાં હોજ ઉપર ઢાંકેલું કપડું કાઢી નાખવાનો હુકમ કીધો. તુરખાં જમાદાર જે ત્યાં ચોકી કરતો હતો તેણે કપડું ઉઘાડ્યું તો દુધને અડસે પાણીથી ભરેલો હોજ જોવામાં આવ્યો. તેની અંદર દુધનું એકે ટીપું નજરે પડતું ન હતું! બાદશાહ અજ્ઞયન થયો. દુધ ના ખવાનો હુકમ કરેલો છતાં પાણીથી ભરેલો જોયો ત્યારે તો અજ્ઞયનીનો પાર રહ્યો નહીં. બાદશાહ આ પ્રમાણે વિચારમાં લીન થયો હતો ત્યારે ખીરબજે કહ્યું, “ ખુદાવંદ, ‘રો શાહાબા અકલ એક’ ખરી કે નહીં? ”

બાદશાહ—ખીરબજા બાગેછે તો કાંઈ એવુંજ! પણ મારે મારી જરા વધારે ખાત્રી કરવાનો વિચારછે.

ખીરબજા—હીકછે ખુદાવંદ! આપની મરજીમાં આવે તે અર્થ.

ખીરબજે મનમાં વિચાર્યું કે, એ ખાત્રીતની વધારે તજવીજ બાદશાહ કરવા માગે તો બલે કરે.

પછી બાદશાહે છુપો વેશ પહેર્યો અને સાંજને વખત ગામમાં ફરવા નીકળ્યો. ફરતાં ફરતાં એક ઘર આગળ આવી પહોંચ્યો. આ ઘર નીચી બાંધણીનું પણ સુંદર હતું. બાદશાહે અહીંજ પોતાની શોધ કરવાનો વિચાર કરીધો. તેણે જઈને ઘરનું બારણું અકાળ્યું. અંદરથી અવાજ આવ્યો કે, ‘કાણ છે’ બાદશાહે કહ્યું, “ભાઈ, હું મુસાફર છું બહાર ગામથી આવ્યો એ દીવસ થયા આવ્યો છું સાંજના મામ જોવા નીકળ્યો હતો તે ફરતો ઘણે લાંબે સુધી નીકળી ગયો પણ અજાણ્યો હોવાના સમયથી રસ્તા ભૂલી ગયો છું અને ઘણું ચાલવાથી મારા પગ દુખી આવ્યા છે તેથી તમારા ઘરમાં થોડી વાર આશરો આપો તો મોટી મહેરબાની થશે.” આ સાંભળીને પેલા ઘર ધણી એ તો તરતજ પોતાનું બારણું ઉઘાડી નાખ્યું અને બાદશાહને અંદર લીધો. તેણે વિચાર કરીધો કે, એ ભુખ્યો હશે, તેથી કંઈ ખાવાનું લાવીને આગળ મુક્યું, પણ બાદશાહે ના પાડીને કહ્યું કે, તે ભુખ્યો નથી. થોડીવાર પછી પેલા ઘર ધણી પણ પોતાનું કામ પૂરું કરી રહીને તેની આગળ આવીને બેઠો અને બંને જણાઓ વાતે વળગ્યા. વાત ઉપરથી વાત કહાડતાં બાદશાહે કહ્યું, “ભાઈ, કાંતે તમારા શહેરમાં બાદશાહે જે ઢંઢેરો ફેરવ્યો હતો તે શું દર મહીને મહીને ફેરવે છે? હું તો એવો હુકમ સાંભળીને અજાણ થઈ ગયો.” પેલા ઘર ધણીએ કહ્યું, “નહીં ભાઈ નહીં, એ જો કાલે કાણુજણે શું થયું તો એવો ઢંઢેરો ફેરવ્યો.” બાદશાહે અલાગ સારો છે એમ વિચારીને પુછ્યું, “બાદશાહે એટલા બધા દુધને શું કર્યું હશે?” પેલા ઘર ધણીએ

કહ્યું, “ ભાઈ, જો ખરી વાત કહું. બાદશાહ એ દુધનું જોષએ તે કરનાર હોય પણ મેં તેા દુધને જદ્દે પાણીનો હાંડો નાખ્યો હતો. આટલા બધા દુધના હાંડા આવી પડે તેમાં પાણીનો એકાદ હાંડો જો પડે તેા કોઈને ખબર પડે નહીં.” બાદશાહે કહ્યું, “ વાહ વાહ ! ઘણી સારી હીકમતા પણ ભાઈ આ વાત જો કદાચ બાદશાહને કાને પડેતો તમારા શાહાજી ? ” ઘર ઘણીએ કહ્યું “ આ વાત બાદશાહ કદી પણ જાણી શકનાર નથી. એનો ફક્ત હું જ જાણું છું ” બાદશાહે આટલું સાંભળતાંજ ઉપરના કપડા કાઢી નાખ્યા અને પોતાના બાદશાહી પોશાકમાં જાહેર થયો. પેલો ઘર ઘણી તેા આ જોઈને ગભરાઈ જ ગયો, અને મનમાં ‘ હા એા બાપ કેમ થય’ એમ કરવા લાગ્યો. બાદશાહ તેના ઉતરી ગયેલા શોભા ઉપરથી તેના મનનો હાલ જાણી ગયો, તેથી તેને હાંમિત રાખવાનું કહીને કહ્યું, “ ભત્રા માણસ. તું જીતે ના ! તારા એક બાલને પણ ધમ્મ નહીં થાય. તે તારો વાંક તારે મોઢે કચુક કર્યો એજ ખસજે. પણ સાંભળા જો હું તારે ઘેર બાદશાહી પોશાકમાં આવ્યો હતો તેા તું તારા મનની વાત મારી આગળ કદી પણ કરત નહીં, મારે આ વાતની ખાત્રી કરવી હતી તે, તારે ત્યાં આવવાથી ધમ છે. ” એમ કહી બાદશાહે તેને ધીરજ આપી. પછી પોતે પાછો પોતાનો છુપો વેશ પહેરીને ત્યાંથી ચાલી ગયો. આગળ ચાલતાં એક પૈસાદારના ઘર આગળ આવી પહોંચ્યો. આ પૈસાદાર માણસ ઘણોજ ઉદાર મનનો કહેવાતો હતો, તેથી બાદશાહે તેના ઘરમાં જઈને તપાસ કરવાનો વિચાર કર્યો. અગાઉની માફક બાદશાહ તેના ઘરમાં દાખલ

થયો અને પોતે જાણે ધણીજ ચાલીને આવ્યો હોય એવો દેખાવ કર્યો. પેલા ધર ધણીએ તેને કહ્યું કે, બહા માણસ તારે જ્યાં સુધી રહેવું હોય ત્યાં સુધી ખેલાશક અહીંજ રહેજે. આ ધર તારું જ છે. તને કોઈ વાતની આપણ પડવાની નથી. વગેરે વગેરે આ સાંભળીને બાદશાહે જવાબ દીધો, “ બાપ, હું તો થોડો વિસામો લેવાને આવ્યો છું ” થોડી વાર અહીં તહીંની વાતો કીધા પછી બાદશાહે જેમ આગલાને ત્યાં દુધ બાળતની વાત કાઢી હતી તેમ એને ત્યાં પણ કાઢી. ધર ધણીએ કહ્યું, “ બાપ પોતાના ધરમાં બચાવ કરવાને સૌ કોઈ માગે, પણ પોતાના ધરમાં નુકશાન થાય એવું તો કોઈ પણ માગતું નથી. ખીન્ન એ તો ગમે તે નાખ્યું હોય પણ મેં તો પાણીનો હાંડો નાખ્યો હતો ” બાદશાહે પુછ્યું, “ તમે પાણીનો હાંડો નાખ્યો હતો એમ બાદશાહ કદાચ જાણેતો? ” ધર ધણીએ કહ્યું, “ હાલ તો એ વાત તમે બાદશાહને જાણને કહો તોજી ફક્ત જાણે, મારે મોટેથી અથવા કુટુંબને મોટેથી તો તે કદી પણ જાણી શકતાર નથી ” પછી બાદશાહે પોતાનો છુપો વેશ કાઢી નાખ્યો અને ખરે વેશો દેખાવો. આ જોતાંજ પૈસા દાર માણસના તો હાઝાંજ ગગડી ગયા. બાદશાહે તને ધીરજ આપીને કહ્યું, “ બહા માણસ તારે શીકર કરવી નહીં એ તો જેમ તું જોઈયો તેમ પોતાના ધરમાં ઉગારો કરવાને સૌ કોઈ આતુર હોય છે, ” પછી બાદશાહ ત્યાંથી પોતાનો છુપો પાશાક પહેરીને પાછો મહેલમાં આવ્યો, અને બીજે દિવસે જ્યારે બીરબલ આવ્યો ત્યારે રાતના બેસી બધી વાત કહી સંભળાવી.

વાત ૧૫ મી

એક દિવસે ખીરબ્રહ્મ ઉપર બાદશાહની હતરાજી થઇ, તેથી હમેશના ધારા પ્રમાણે બાદશાહે તેને માન આપ્યું નહીં. ખીરબ્રહ્મ મનમાં તો સમજી ગયોકે, બાદશાહની મહેરબાની નથી તેથી થોડા દિવસ બહારગામ ફરી આવું તો વધારે સારું. ખીરબ્રહ્મ તો બે ચાર દિવસ ઘેઝૂર રહ્યો પણ બાદશાહે તેની કાંઈ ખચર અંતર પુછાવી નહીં તેથી આશ્ચર્ય કે, આ વખત હવે અહીં રહેવામાં સાર નથી. પછી પોતાના આયડી છોકરાંને ત્યાંજ રહેવા દહને પોતે એકલો નિકળી ગયો. તેના જવાની ખચર બાદશાહને ખાસખાસથી પડી પણ તેની તેણે કાંઈ દરકાર ન કરા.

ખીરબ્રહ્મને ગયાને પાંદરેક દિવસ થયા. બાદશાહે તેનું કામ અચ્ચ કાજલને સોંપ્યું, તે પણ ખીરબ્રહ્મના હાથ નિચે રહેલો હતો તેથી બરોબર કરતો હતો.

હવે એવું બન્યું કે, અસહ કાંઈ કંઈ ખાનદાનો પણ પાછળથી નશીબ સંજોગે ગરીબીમાં આવી પડેલો માણસ રહેતો હતો. તેના બાપ દાદાઓને દરબારમાં બેસવાની છુટ હતી અને તે છુટ આધારીને પણ મહેત્તી હતી. આ ધણી દત્તણા દળીને પેટ ભરતો હતો પણ પોતાના ખાનદાનની મગફરીથી બ્યારે બ્યારે મોટી દરબાર ભરાય ત્યારે અથવા સ્વારી ફરવા નીકળે ત્યારે સારા કપડા પહેરીને જતો હતો. ઘરમાં તેની મીઠકત જુઓ તો એક ઘંટી હતી, તે બે ઉપર તે પોતાનું ચુઝરાન ચાલવતો હતો. ગરીબ છતાં પણ કચેરીમાં પેહુરી જવાના કપડાની એક જોડ તેણે પોતાને વાસ્તે રાખી હતી.

એક દિવસે એવું બન્યું કે, આ મીંચા ભાઇને ધંટી સાથે વધારે કામ પડ્યું અને તે દહાડે બાદશાહની સ્વારી પણ નીકળવાની હતી. હવે કરવું કેમ. તે વિચારમાં પડ્યો. આજ તો તેનાથીજવાયું નહીં. તેથી મુંગો મુંગો ઘેરમાં કામ કરવા લાગ્યો. બાદશાહની સ્વારી ફરતી ફરતી તેના ઘર આગળ આવી પહોંચી. જે ઘરમાં તે રહેતો હતો તે એક મજલાનું હોવાથી અને સ્વારી હાથી ઉપર હોવાથી, જાણે તે અને બાદશાહ એક હારમાં બેઠા હોય એમ લાગતું હતું. આ મીંચા ભાઇ ધંટી ફેરવતા ફેરવતા સ્વારી જોવા લાગ્યા, પણ બાદશાહની ત્રીવ આંખે મીંચાજીને ઓલખી કાઢ્યાકે. એ તો દરબારમાં આવી બેસેછે તેજ મીંચા ભાઇ! સ્વારી આગલ થઈ, અને બાદશાહ આ વાત જાણી ગયો.

થોડા દિવસ ગયા પછી એક દિવસે મોટી દરબાર ભરાઈ. અંધા મોટા મોટા અખીર કમરાઓ, મરદારો, સાહુકારો અને શેડીઆઓ બાવીને બેઠાહતા. હિંદુ કે મુસ્લમાન કાંઈ પણ તક્ષવત વગર પોતા પોતાના ઓધા પ્રમાણે બાવીને બેઠા હતા. તેમાં પેલા ધંટી ફેરવનાર મીંચા ભાઇ પણ આવી બેઠા. થોડી વાર પછી બાદશાહ દરબારમાં આવી તખ્ત ઉપર બેઠો. કોણ કોણ આવ્યાછે તે જોવાને માટે બાદશાહ તો ચોતરફ જોવા લાગ્યો. જોતાં જોતાં પેલા મીંચા ભાઇ ઉપર બાદશાહની નજર પડી. બાદશાહે તરત જોળખોડે, એને પેલા ધંટી ફેરવનાર મીંચા ભાઇ છે. બાદશાહે તેને તે વાત પૂછવાનો વિચાર કીધો, અંધાની વચમાં પુછેતો અરામ જાગે તેથી ઇસારતમાં પુછવાનો વિચાર કીધો. થોડી વારમાં તેની અને બાદશાહની નજર મળી. બાદશાહે હાથની

આંગલી ફેરવી મીંચા ભાઇ સમજી ગયોકે, મારી વાત બાદશાહ જાણે છે તેથી તરતજ પોતાના પેટ તરફ આંગલી કરી દેખાડી. આ ઇસારત દરબારમાંના કેટલાક હુયા લોકોના જોવામાં આવી. તેઓ પોતે હુયાઇમાં રહેલા તેથી તેમના મનમાં હજારો વહેમો આવવા માંડ્યા. જ્યારે દરબાર બરખાસ્ત થઇ ત્યારે એક જણ જઇને પેલા મીંચા ભાઇનું ઘર જોઇ આવ્યો. બીજે દિવસે સવારના પહોરમાં ચંડાળ એકડી એકઠી થઇ અને બધા તેને ઘેર ગયા. મીંચા ભાઇ એ તો તેમને સારી રીતે માન આપીને બેસાડ્યા. પછી તે બોલ્યાં, “ મહેરબાન સાહેબ, કાલે જ્યારે દરબાર બેરાઇ હતી ત્યારે બાદશાહે તમને ઇસારત કીધી તે શા સારને કહો.” મીંચા ભાઇ તેના એટલા જોડવા ઉપર થી પામી ગયોકે, આની અંદર કાંઇ પણ બેદ છે. બાદશાહ ઇસારત કીધી તેથી આ લોકના મનમાં પોતાની ચાલ વીધેનો વિચાર આવ્યો, માટે એનો કાંઇ પણ લાભ લેવો જોઇ એ એમ વિચારીને કહ્યું, હે ભાઇઓ, એ કાંઇ કહેવાજોવી વાત નથી ” પેલાઓએ કહ્યુંકે, અમારી ઉપર મહેરબાની કરીને એ વાત કહો. ” મીંચાએ કહ્યું “ જ્યારે તમારી સાંભળવાની મરજીજો, ત્યારે સાંભળો. બાદશાહ તમારી બધાની તરફ આંગલી કરીને કહ્યુંકે, આ બધાની વાત! ત્યારે મેં મારા પેટ તરફ હાથ કરીને દેખાડ્યુંકે એ બધાની વાત મારા પેટમાં છે.” આ સાંભળીને તેઓએ વિચાર્યુંકે, હાથ! હાથ! હવે કેમ થશે? તેઓએ એકઠા થઇને વિચાર કર્યોકે. આપણી બધી વાત આ બધી જાણે છે તેથી એને જો કાંઇ લાંચ આપીએ તો વધારે સારું. એમ વિચાર કરી બધાએ

પેતાપેતાને ઘેર જઈને કોઈએ બેસી, કોઈએ પાંચસી, જેમ જેમ જેની ગુંગસ તેમ રૂપીઆની કાચડીઓ લાવી રાખી મીંચા બાઈ તો શો તમારો થાયછે તે જોતો મુંઝો બેઠો હતો. બધાએ તેની પાસે આવીને પોત પોતાની કાચડીઓ ત્યાં મુકીને કહ્યું કે, બાઈ સાહેબ, આ વાત તમે તમારા પેટમાં જ રાખજો. કોઈની પાસે કહેજોમ. તમારા બદલામાં આછે તેલ્યો. ' મીંચા બાઈને તો એટલું જ જોઈતું હતું તે કોણે કહ્યું, " જ્યારે તમારી એવીજમરજી છે ત્યારે તમારું કહેવું હું કયું કરું છું, અને એ વાત હું મારા પેટમાં જ છુપાવી રાખીશ. એ તો તમારા સારા નશોબકે તમે અમારી ઇસારત ઉપરથી ચેતી ગયા. "

પેલા કોચીના સાહુકારો ત્યાંથી ચાલતા થયા. પછી સાંજના જ્યારે બાદશાહ નીત્યના કામ કાજોથી નવરો થયો ત્યારે બરોબર લાગ જોઈને આ મીંચા બાઈ ત્યાં ગયો પેલા સાહુકારો તરફથી મહેલું દ્રવ્ય તેણે બાદશાહના પગ આગલ મુકીને કહ્યું " ખુદાવંદ, આદ્યો." આ જોઈને બાદશાહે અન્યથા થઈને કહ્યું, " બલા માણસ, તું તે ધંત્રી ઉપર ગુજરા કરેછે ને આ શું ? " મીંચા બાઈએ તરતજ હસતા હસતા કહ્યું, " ખુદાવંદ કાલની વ્યાપે કરેલી ઇસારતની આ કીમત ઉપજીછે. " બાદશાહ મનમાં તો સમજી ગયો પણ તેને મોઢેથીજ બોલાવવાનો વિચાર કરીને કહ્યું " બલા માણસ. તું શું કહેછે તે હું સમજ તો નથી. " મીંચા બાઈ એ બનેલી બધી વાત કહી સંભળાવી બાદશાહે તેને કહ્યું, " આ બધી ફોલત તું તારે રાખ અને એ વાપરી સુખીયા. આજથી તને મારી દરબારનો

અમલદાર બનાવું છું જે લોકોના મનમાં દુષ્ટ ખુદ્દી છે તેમને છું જાણું છું. તેમનો ઉપાય હું કોઈ નવખત કરીશ.” એમ કહી બાદશાહે તેને દરબારી અમલદારનો પરવાનો આપ્યો.

ઘંટીની ઉપર મહેનત કરવાથી મોંયા ભાઈ પોતાની અસલી હાલતે આવી ગયા. પોતે એકતો અમીરી ખાનદાન તથા વધતો ગયો અને આખરે બાદશાહના સત્તાહકારો માંનો એક થયો. નસીબ કરેછે તે કોઈ નથી કરતું.

વાત ૧૬ મી

ખીરખલને ગામ છોડી ગયે તજદીકછ મહીના નીકલી ગયા હતા. બાદશાહને પત્ની તો તેનું ઘડી વડી કામ પડતું પણ તે જેમતેમ કરીને ચલાવી લેતો. પણ ખીરખલ વગર તેને ચાલ્યું નહીં, તેથી તેની શોધ માટે ઠેકાણે ઠેકાણે માણસ મોકલવા માંડ્યા. તેના માણસો શોધી શોધીને થાક્યા પણ ખીરખલ કાંઈ મળ્યો નહીં. ખીરખલે વિચાર કીધો કે, બાદશાહ મારી ખબર કાઢે છે તેથી હવે તો મારે જાહેર થવું પણ કાંઈ હીકમત કરીને જાહેર થવું. તેણે પોતે જોગીનો વેશ કીધો, અને ગામમાં દાખલ થઈ એકમંદીર આગલ આશન નાખીને બેઠો. જે ઠેકાણે તે બેઠો હતો તે ઠેકાણે ધણા ધણા મોટા મોટા માણસો દરશન કરવાને નીત્ય આવતા. તેઓએ આ કોઈ અદ્ભુત જોગીને આવેલો જોઈને તેને પણ દંડવત કરવા લાગ્યા ખીરખલ ગામના ધણા ખરા લોકોને ઓળખતો હોવાથી તેણે દરેકનું નામ લઈને બોલાવવા માંડ્યા.

પોતાનું નામ આ કોઇ અજ્ઞાત યોગીના મોઢામાંથી
 બોલાતું સાંભળીને બધા લોકો અજ્ઞ થતા અને તેને
 કોઇ મોટો પુરુશ જાણીને હર્મેશ આવવા લાગ્યા. આ વાત
 દરબારમાં પણ ચાલી. દરબારીઓ શું હીંદુ કે શું મુસલ
 માન બધા તેની પાસે આવવા લાગ્યા. યોગેશ્વરે દરેકનું
 નામ લઇને બોલાવવા માંડ્યા. આખરે આ વાતની ખબર
 બાદશાહને પડી કે, આપણા રાજ્યમાં કોઇ અદ્ભુત યોગી-
 રાજ આવ્યો છે અને તે બધાનું નામ દઇને બોલાવે છે,
 બાદશાહ છુપે વેશે તેની પરીક્ષા લેવાનો વિચાર કીધો.
 એને સાદો વેશ પહેરીને તેની પાસે આવવા નીકળ્યો.
 આ વેશ તેણે એવોનો પહેર્યો હતો કે, તેનું દરબારનું
 કોઇ પણ દરબારી તેને ઓળખી શક્યો નહીં. તેણે ત્યાં
 આવીને યોગીને કહ્યું, “ મહારાજ, તમે બધાને તેનું
 નામ લઇને બોલાવો છો તે મારો શો વાંક કે મને
 તમારો બોલાવતા ? ” બાદશાહનું બોલતું સાંભળીને
 ખીરબલે કહ્યું, “ તમારે તમારું નામ જ જો સાંભળવું હોય
 તો આ બધા લોકોને અહીંથી જવા દો પછી તમારું નામ
 હું તમને કહીશ. લોકો તેના મનનો ભાવાર્થ સમજી ગયા
 થી એક પછી એક ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યા. બધાના ગયા
 પછી ખીરબલે ધીમેથી કહ્યું, “ ખુદાવંદ, હું આપને
 ઓળખતો નથી એમતો બનેજ નહીં. ” બાદશાહ તેનું
 આટલું બોલતું સાંભળીને ચોંક્યો. યોગી વીધે તેના મનમાં
 વહેમ ભરાયો અને નક્કીતે તેજ છે એવો મનમાં ભાસ
 યો, તેણે એકી નજરે તેના મોઢા સામે જોવા માંડ્યું,
 યોગી રાજ પોતાની ચંચલ આંખે તેના ચહેરાનો ફરફાર

થતો રંગ પારખી ઠાઠયો પણ જાણે કાંઈ ન હોય તેમ માળા ફેરવવા માંડી. બાદશાહથી હવે ઝાલ્યાવિના રહેવાયું નહીં. તે બોલી ઊઠ્યો. “કાણું મારો ખીરખત!” હવે ખીરખતના હાથમાંથી માળા પડી ગઈ. તે ઉડીને ઉભો થયો અને બોલ્યો, “હા, ખુદાવંદ, આપનો ખીરખત.” આ વખતે અંધારું થવા આવ્યું હતું, અને સોડા પોત પોતાને ઘેર ચાલી નીકળ્યા હતાં તેથી આ બેઉજણ વચ્ચે થયતી છેડી વાતચીત કાંઈ સાંભળી શક્યું નહીં.

સવારપડી અને સોડા નીત્ય નીચમ પ્રનાણે યોગી રાજના દરશન કરવા આવ્યા. પણ ન મળે ત્યાં યોગીરાજ કે ન મળે ત્યાં તેની કાંઈ પણ નીશાણી! યોગીરાજના એકદમ ગેજ થવાથી સોડા વિચારમાં પડ્યા.

બાદશાહ ખીરખતને ઘેર આવ્યો. ત્યાં તેણે પોતાની ચાલ વિષેનો પચ્ચાતાપ કીધો. ખીરખત ઘેર આવ્યો તેને આવેલો જોઈને તેના છોકરાંઓને અતીશય ખુશી ઉત્પન્ન થઈ.

સવારના પહોરમાં સોડા હજીતો યોગીરાજને ખેસવા ના ઠેકાણા આગલ ઉભા રહી વાતો કરેછે, એટલામાં ખીરખત પાલખીમાં બેસીને, દરબાર તરફ ચાલ્યો. ખીરખત ને પાછો આવેલો જોઈને સોડા ખુશી થયા.

હવે એવું બન્યું કે, દીલીમાં કાંઈ ગરીબ માણસ રહેતો હતો. આ માણસ કંજુસ હોવાથી તેણે મેહનત મજૂરી કરીને કેટલીક સોના મોહરો એકઠી કરી હતી. ઘરમાંથી ચોર ચોરી જાય તે ધાસ્તીથી જંગલમાં ‘આન્નેબા’ નામના

એક જાડ નીચે તે સંતાડી રાખતો. આટલું જતાં પછી તેને વિશ્વાસ ન આવવાથી થોડે થોડે દિવસે જઈને તે ઠેકાણે જોઈ આવતો. એ પ્રમાણે બે ચાર વરસ નીકળી ગયા એક દિવસે જઈને જુએ છે તો તે ઠેકાણે માહોરો ન મળે !

હવે તેના દુઃખનો પાર રહ્યો નહીં. ત્યાંજ બેસી જઈને તે રડવા લાગ્યો. આવા અધોર જંગલમાં તે તેનું સંભળે કોણ ? ત્યાં રડતાં રડતાં જ્યારે તેની જાતી ખુદી થઈ ત્યારે તે ગામમાં આવવા નીકળ્યો. ગામમાં આવીને ફરીવારનો પોકાર કરતો કરતો તે દરબારમાં આવ્યો. તેના પોકારથી આખી દરબાર ગાજી રહી. બાદશાહ સુધ્ધાં અમીર ઊમરાવો વગેરે એકઠા થયલા બધા સોડા અનમન થયા કે, એવું તે તેને શું કામ છે ?

બાદશાહે બીજું કામ પડતું મુકીને પહેલાં તેને બોલાવ્યો અને તે શામાટે પોકાર કરતો હતો તે પુછ્યું. તેણે અથથી તે છતીસુધી બધી વાતકહી સંભળાવીને કહ્યું કે, તેની પાસે જે કાંઈ હતું તે બધું જતું રહ્યું છે અને હવે ખાવાને કુટી બદામ પચુનથી. બાદશાહને તેની ઉપર દયા આવવાથી. જ્યાંસુધી તેને પોતાની દોભત પાછી મળે ત્યાં સુધી એક વીશીમાં જમવા બંદોબસ્ત કરી આવવાનો હુકમ કર્યો.

બાદશાહની આવી મહેરબાની જોઈને પેસો કંજુસ પણ હવે ગરીબ માણસ બણોજ ખુશી થયો અને બાદશાહ ઉપર આશીરવાદનો વરસાદ વરસાવવા લાગ્યો.

ખાટી રહેલું કામ પુરું કરી બાદશાહે આ બાબતમાં ખીરબજની મસજત પુછી, ખીરબજે કહ્યું, “ખુદાવંદ કામ ખરોખરીનું છે, પણ આપણે એની શોધ કરીશું.” પછી બેઝબજ મહેલમાં ગયા. ત્યાં એકાંત બેસીને એ જાતનો વિચાર કરવા લાગ્યા. વિચાર કરતાં ખીરબજને એક યુક્તિ યુક્તી તે તેણે બાદશાહને કહી સંભળાવી, બાદશાહને આ યુક્તિ પસંદ પડી.

પછી ખીજે દિવસે ગામના હુશીયાર વૈદોને એકઠા કર્યા અને કહ્યું. “આજોબા ઝાડના પાતરા અને મુલીઆ શાશા ઉપયોગમાં આવેછે તેની ખરાબર તપાસ દીન આઠની અંદર કરી લાવજો.” વૈદોતો ‘બહુ સારું ખુદાવંદ’ કહીને ચાલતા થયા.

પછી આઠમે દીન બધા હાજર થયા અને તેઓએ પોતે જે કાંઈ તપાસ કીધી હતી તે જાહેર કીધી. તેઓમાંનો એક મોટો વૈદ બોલ્યો, “ખુદાવંદ, આલમ પનાહ, ગરીબ નવાજ, હીંદના રોહનશાહ, તમારૂં રાજ અમર તથો. તમારા હુકમ મુજબ અમે તપાસ કીધીતો. માલમ પડ્યુંછે કે આજોબાના પાતરાનો સુકો પાણીસાથે કમળાના દરદવાલા ને ફકાવ્યો હોયતો એક દીવસમાં તે રોગી સારો થઈ જાય. અને તેના મુલીઆનો ગુણ એવોછેકે, જલંદરના રોગવાલા માણસને તેનો ફુઓ આવ્યો હોયતો તેને રોગ તરતજ મટી જાય. અમે જે શોધ કીધીતે આજ છે.”

બાદશાહે તેમનું આવું બોલવું સાંભળીને તેમને રજા આપી અને ગામના બધા વૈદોને બોલવીને કહ્યું

“આ ચાલતા મહીનામાં જલંદરના રોગથી પીડાતા કેટલા રોગી આવ્યા હતા અને તેમને ક્યા ઓસડથી સારું થયું હતું તેની તપાસ આઠ દીનની અંદર કરીને લાવો. ” વૈદો પાછા આઠ દીવસે આવી હાજર થયા અને તેમણે રોગીઓને સારા કર્યા હતા તેની ટીપ સાથે લાવ્યા. કુલ રોગી ચાર હતા, તેમાંના એકને ‘ આજોખા ’ ઝાડના મુઠ્ઠીઆથી સાજો કરેલો હતો. બાદશાહે તે વૈદને પુછ્યું “ખરેખર કહીદે કે, આ દવાના મુળ તે ક્યાંથી આપ્યા. જુદું બોલીશતો તકશીરવાર થઇશ. ” બાદશાહનું આવું બોલતું સાંભળીને તે ધુજવા લાગ્યો. તેણે હાથ જોડીને કહ્યું, “ખુદાવંદ, એ દવાના મુળીઆ મારો ચાકર જંગલમાંથી લાવ્યો હતો એમાં મારી કાંઇ તકસીર થઇ હોયતો હું માફ કરજો” બાદશાહે કહ્યું, “તારો ચાકર ક્યાં છે? બોલાવ તને ” તણે પોતાના ધરની નીશાની આપી અને સીપાઇ ઓ જઇને તેના ચાકરને પકડી લાવ્યા.

બાદશાહે તેને પુછ્યું, “તું ‘આજોખા ’ ના ઝાડને ઓળખેદે? ”

ચાકર-હા, ખુદાવંદ,

બાદશાહ-તારા ધણી વાસ્તે તે મુળીઆ તું લઇ આવ્યો હતો?

ચાકર-હા, નામવર.

બાદશાહ-(ધમકીથી) તે ઝાડ નીચે સીના માહોરો છુપાવેલી હતી તે તું બોદી લાવ્યોછે તે ભાપી આપ, નહીં તો તારા શરિર ઉપરની ચામડી આપુકના જેરખંધ મારથી ઉખડી જશે.

બાદશાહની ધમકીથી ચાકર દબીમયો અને તેણે હાથ જોડીને કહ્યું, “ ખુદાવંદ, નો મને જીવતદાન બધો તો હું બધી મોહોરો લાવી આપું.”

બાદશાહે તેને જીવતદાન બક્ષવાથી ચાકરે બધી મોહોરો લાવી હવાસે કીધી. બાદશાહે તે બધી મોહોરો પેલા કંજુસ પશુ ગરીબને આપીને શીખામણના બે વચન કહ્યા. પોતાની દોષત તેને પાછી મળવાથી તેણે બાદશાહને હજારો આશિરવાદ દીધા અને ખુશી થતો પોતાને ભેર ગયો.

વાત ૧૭ મી

હીલી શહેરમાં કાગડા કેટલા ?

એક દીવસે બાદશાહ જરા વહેસો દરબારમાં આવ્યો હતો તેથી જે કાંઈ આવતું તેને સલામ કરતો, “આપણા શહેરમાં કાગડા કેટલા છે?” ગામના કાગડા તે કાણુ મણુના બેડું હોય જે જવાબ આપે! કાંઈએ પણ જવાબ આપ્યો નહીં. આખરે બીરબલ આવ્યો, તેને બાદશાહે તેજ સલામ પુછ્યો. બીરબલે કાંઈ પણ વિચાર ન કરતાં તરત જવાબ દીધો, “ખુદાવંદ, સાંભળો! આપણા શહેરમાં કાગડા એક હજાર પાંચશો છત્રીશ છે. બાદશાહ સુધ્ધાં બધા દરબારીઓ તેની આવી ચોકસ સંખ્યા સાંભળીને અનન્ય થયા. બાદશાહે આ સંખ્યા સાંભળીને કહ્યું, “બીરબલ, આ સંખ્યા ને તો કહીએ તે જાણે તે પુરી મણી હોય એવી

કહી છે એ કામ તેં ક્યારે કર્યું? એટલી દુરસદ કેમ મલી હોય!
 અને વલી દુરસદ મળી હોય એ મને દેખાતું નથી, તેથી
 તેં જે સંખ્યા કહી છે જુડી છે. ” ખીરબલે તરતજ જવાબ
 દીધો, “ નહીં ખુદાવંદ મેં કહી તે સંખ્યા ખરાખર નહીં ”
 ખાદશાહે કહ્યું, “ ઠીક છે તો તારી કહેલી સંખ્યામાં એક
 પશુ કાગડો વધશે અથવા ઓછો થશે તો તારી પાસેયા
 મંદર હજાર ત્રણશો ને સાઠ રૂપીઆ દંડના સેવામાં આવશે.
 માટે હજી પશુ વિચાર કરીને જવાબ આપ, ” આ સાંભળી
 ને ખીરબલે કહ્યું, “ ખુદાવંદ, મેં કહ્યું એટલાજ કાગડા
 શહેરમાં છે. હું કાંઈ જુદું ખોલતો નથી. કદી હાલ જો
 તમે ગણો અને તેમાંથી ઓછા વધારે થાય તેનો હું જામીન
 નથી કારણ કે, મેં કહી તે સંખ્યામાંથી કેટલાક બહારગામ
 પરીણા ગયા હોય તેથી ઓછા થશે. કદાચ બહારગામથી
 પરીણા તરીકે આપણે ત્યાં આવ્યા હોય તો વધશે. આનો
 જોખમ મારે માથે નથી. કદાચ એવું જો નં થયું હોય
 તો મેં કહ્યા છે એટલાજ કાગડા શહેરમાં છે. ” આ તેનો
 વાજખી. જવાબ સાંભળીને ખાદશાહ અને દરબારીઓ
 અજબ થયા. કાગડા ગણવા એ મુશ્કેલનું કામ છે અને
 કદાચ મોટી મુશ્કેલીથી જો ગણવા માંડે તો બહારગામથી
 કેટલા આવ્યા છે અને આ ગામથી બહારગામ કેટલા ગયા
 તેની ખબર ન પડે આટલી મુશ્કેલીથી તેઓ ખીરબલે
 કહેલી સંખ્યા કબુલ કરીધી,

વાત ૧૮ મી

દીક્ષીમાં ફાતમા ખીખીનામની એકં મુસલમાન સ્ત્રી રહેતી હતી આ સ્ત્રીનો ધણી મરી ગયો હતો અને છોકરો ઢેયો નહોતો. તથી તેણે મકકે જત્રા કરવાનો વિચાર કર્યો પોતાની પાસેનું જરજરેરાત વગેરે હતું તે બધું વેચીને તેણે રાહડનાણું એકડું કર્યું અને તમાંધી ખર્ચ જોગ પોતા પાસે રાખી બાકીનું એક મજબુત કાથલીમાં ભરીને તેનું મોઢું સીવી લીધું તેની આંદર તેણે આઠસો મોહોરો ભરી હતી. તેના મોઢા ઉપર અને ખીખા કેટલાક ભાગ ઉપર પોતાના નામનું શીશ લગાડી મુકીને પુરતો બંદોબસ્ત કર્યો. હવે આ કાથલી મુકવી કોને ત્યાં તેનો તેણે વિચાર કરવા માંડ્યો. એ બાઈની પડોશમાં એક કાજી રહેતો હતો. તે મોટો પરેજગાર અને પવિત્ર માણસ હોવાતો હતો. આ કાજીને ત્યાં તે કાથલી મુકવાનો તેણે વિચાર કર્યો. પછી ખીખે દિવસે તે કાથલી લઈને તે કાજીને ઘેર ગઈ, અને તેને આ પ્રમાણે કહ્યું:—કાજી સાહેબ, તમે આ ગામમાં સૌથી પરેજગાર માણસ છો તેથી આ કાથલી હું તમારે ત્યાં મુકીને જત્રા જઈ છું, એની આંદર આઠસો મોહર છે તે જ્યાં સુધી હું આવું ત્યાં સુધી તમારી પાસે રાખજો. કદાચને મારો ત્યાં કાજી થાય તેથી હું પાછી ન ફરું તો મારા પૈસાનો ઉપયોગ તમારે મન મમતી રીતે કરજો. કદાચ જો હું હેમખેમ પાછી ફરું તો એમને એમ સિકાવખ એ કાથલી મારે સ્વાધીન કરજો. આ સાંભળીને કાજીએ કહ્યું, “ખીખીસાહેબ, બધું સારું. તમા

રેજે કાંધ મુકી જવું હોય તે બેસારાક મુકી જાઓ. ”
 કાતમાં બીબીએ તો કાજીને કાચલી હવાસે ઠાપી અને
 પોતે મઠકે હજ કરવા નીકળી ગઇ.

હવે આ બાંદાએ મોહર ભરી તે વખતે કેવી હીકમત
 કીધી તે જુઓ. તેણે દરેક મોહર ઉપર એક એક ઝીણો
 કાપ પાડ્યો હતો. આ કાપો એવોતા ખારીક હતા કે
 હાથમાં લઇને જોતાં તે દેખાયજ નહીં પણ જ્યારે ખરોખર
 તપાશ કરીને જુવે ત્યારેજ દેખાય.

હવે એવું બન્યું કે, આ બાંદાને મઠકે ગયે પાંચ વરસ
 થઇ ગયા એ વખતમાં કાજીની દાનત ખગડી. તેણે આઠસો
 મોહર બાંધ જવાનો વિચાર કીધો. એ મોહર કેવી રીતે
 પચાવી પાડવી તેના વિચારમાં રહ્યા. આખરે તેને એક
 યુક્તિ મળી. તે યુક્તિ પ્રમાણે તેણે કહ્યું.

હવે તે બાંધ પાંચ વરસે પાછી ફરી. તેણે આવીને કાજી
 પાસે કાચલી માંગી. કાજીએ તે કાચલી તરત તેને હવાસે
 કરી. પેલી બાંધ તો પોતાનો શીકડો અનામત જોઇને
 ખુશી થઇ. પછી ઘેર જઇને કાચલી ઊખેડી તો અંદરથી
 સોના મોહરને બદલે કેટલાક ત્રાંખાના સીકા અને કેટલા
 જસતના કઠકા નીકળ્યા. આ જોઇને પેલી બાંધ તો ગભ
 રાઇજ ગઇ. એમને એમ તે હિંમતી કાચલી લઇને તે
 પેલા કાજીજીને ઘેર દોડતી આવી. આવીને કાજીને બધી
 વાત કહી. આ સાંભળીને કાજીએ કહ્યું, “બાંધ, તારી
 કાચળીમાં શું હતું તે કાંધ મેં જોયું નહોતું. તું જેવી
 રીતે રાખી ગઇ હતી તેવીજ મેં તને પાછી આપી, તું

કહે છે કે તારી અંદર મોહોરો હતી, પણ તે કાંઈ મેં દીડી નહોતી. મેં તો એમજ બંધજ રાખી હતી અને તેવીજ તને હવાલે કીધી. માટે તારું તું જાણ ! ”

કાજીતું આવું બોલવું સાંભળીને પેલી બાઈ કગમી પડી. તે ગોલી, “ કાજીજી, મેં મારે હાથે મોહોરો ગણી ને અંદર રાખી હતી. હું ગરીબ માણસ છું, મારી ઉપજવીકાનો આધાર ફક્ત એનીજ ઉપર છે બધી નહીં તો અડધી મોહોરો તો પાછી આવો. અરે હું તમને સદગૃહસ્થ જાણી તમારે બરોસે મુકી ગઈ. તેનો તમે આવો વિશ્વાસઘાત કર્યો. ”

આ સાંભળીને કાજીજી તો ગુસ્સે થઈ ગયા. તેણે તેને કહ્યું, “ તારે વધારે ગડબડ કરવાનું કાંઈ કામ નથી મુંગી મુંગી, બહીથી ચાલી જા. નહીં તો માણસને બોલાવી ધક્કા મરાવી બહાર કાઢીશ. આખરે દરકારમાં ચાલીજા. ”

પેલી બાઈ તો ત્યાંથી નીરાશ થઈને ચાલી નીકળી. પછી બીજે દિવસે દરબાર ભરાઈ ત્યારે તેણે જાહેર બાદ શાહ આગળ ફરીયાદી કરી. બાદશાહે તેની વાત બધી સાંભળી લઈને કાજીને બોલાવી મંગાવ્યો. પેલી બાઈ એ કહેલી બધી વાત તેને કહી સંભલાવ્યા પછી પુછ્યું કે, તે ને શું કહેવું છે.

કાજીએ કહ્યું, “ ખુદાવંદ, એ બાઈએ આજ પાંચ વરસ ઉપર મને કાંચળી આપી હતી એ વાત ખરી અને જેવી રીતે મને સીકાબંધ આપી ગઈ હતી તેવીજ રીતે

મેં એને પાછી આપી. કાથળીમાં મોહારો હતી કે છોકરા રમેછે * તે હતા, તે કાંઈ મેં જોયું ન હોતું.”

કાજનું બેલનું સાંભળીને બાદશાહને વહેમ પડ્યો. તેના નામનું કાજએ નવું સીત કરાવ્યું હોય એમ તો બ નેજ નહીં. માટે એમાં કાંઈ પણ ખીલું કાવતું હોતું નોંધ્યે.

બાદશાહે તે બેક જાણીને જવાની રજા આપી. પછી પેસી બામને ઇસારત કરી. કબી રહેવાનું કહ્યું, કાજના ગયા પછી તેણે પેસી બામને જાણાવીને કહ્યું, “ ભલો બામ, તારે ફીકર કરવી નહીં. તારા પેસા થોડા દિવસમાં મેલવી આપીશ. તું તારે ઘેર જઈને સુખે બેશ. ”

બાદશાહનું બોલતું સાંભળીને તેને હીંમત આવી, એ ને કાંઈ પણ ફીકમત કરીને બાદશાહ તે મેલવી આપશે એવી તેની ખાત્રી થઈ. તેથી તે સુખેથી જઈને ઘેર બેઠી.

આ વાતને આઠ દશ દહાડા થઈ ગયા પછી એક દિવસે સુતી વખતે બીછાના ઉપર કાંઈ ન જાણે તેમ બાદશાહ કાપ મુક્યો. પછી બીજે દિવસે જ્યારે ચાકરે કાપ રતું કપડું કાઢ્યું ત્યારે તેની તજર તે કાપ ઉપર પડી. આ કાપ જોઈને તો તે ગમરાઈ જ ગયો. તેણે તરતજ બીજા ચાકરને બોલાવીને તે કાપ દેખાડ્યો; તો તેણે કાને હાથ દીધો કે, તે કાંઈ જાણતો નથી. એ પ્રમાણે બધા ચાકરોને એકઠા કર્યા. હવે કરવું કેમ ! બાદશાહને જો આ વાતની ખબર પડે તો દરેક જાણતો કાણ જાણે શી

શીક્ષા થાય. તે ચાકરોમાં એક બુઢો ચાકર હતો તેને એક યુક્તિ સુઝી. તે બોલ્યો, “ભાઈઓ તમે ગભરાઓ મા. એની યુક્તિ મને સુઝી છે. આ ગામમાં એક રકુ કરનાર રહેછે, તે તુણવાના કામમાં ધણોજ હુશીયાર છે તે જો આવે તો આ ફાટેલો ભાગ તુણી આપે, તે એવો તો કરશે કે, તેની ઉપર કાંઈની પણ નજર પડવાની નથી.” તેનું આવું બોલવું સાંભળીને બધા ચાકરોને ધીરજ આવી. પછી તેણે એક જણને નીશાની આપીને મોકલ્યો. તે જઈને પેલા તુણનારને બોલાવી લાવ્યો.

તે તુણનારે એવું તો તુણ્યું કે, કાંઈને માલમ પડ્યું નહીં. આ જોઈને ચાકરો પણ ખુશી થયા. પછી રાતના બ્યારે બાદશાહ સુવા ગયો ત્યારે પેલા કાપેલા ભાગ ઉપર નજર નાખી તો કાંઈ જણાયું નહીં. સવારના પહારમાં તેણે ચાકરોને બોલાવી મંગાવીને પુછ્યું કે, ગઈ કાલે આ આ ગાદી ફાટેલી હતી તેનું કેમ થયું.

બાદશાહનું બોલવું સાંભળીને પેલો ચાકર ગભરાઈ ગયો. બાદશાહ તે પાછો ગયો. તે બોલ્યો, “તું ગભરાના તારો વાંક જો કાંઈ હશે તે માફ છે. જે ખરેખર હોય તે કહીદે.” ચાકરે વિચાર્યું કે, બાદશાહ ખતું જાણે છે તેથી એને કહી દેવું જોઈએ. તે બોલ્યો, “પ્રદાવંદ, કાલે બી જાનું સાફ કરતી વખતે કાપ મારી નજરે પડ્યો. મેં તે ખીજા ચાકરોને દેખાડ્યો. અમને ધારતી લાગી કે, હવે કરવું કેમ? અમારામાંનો એક બુઢો ચાકર તે વખત હાજર હતો તેણે યુક્તિ બતાવી અને તમાં અમે દ્રાવ્યા. આપ

ણા શહેરમાં એક તુણુનાર રહેછે તે તુણુવાના કસબમાં ધણોગ કુશીઆરં છે, તેને બોલાવીને આ ગાદી તુણુવી નાખી. એની અંદર કાંઈ અમારો અપરાધ થયો હોય તો માફ કરજો.” આ સાંભળીને બાદશાહે તે તુણુનારને બોલાવી લાવવાનો હુકમ કર્યો. હુકમ પ્રમાણે તે તુણુનારને બોલાવી લાવ્યો. બાદશાહે તેને પૂછ્યું, “ આ ગાદી તેં તુણી છે?” પેલો તુણુનાર નમીને બોલ્યો, “ હા, ખુદાવંદ ! ” બાદશાહે પૂછ્યું, “ પૈસાની કાચળીને તમે કોઈ વખત તુણી હોય એવું તમને યાદ છે?”

તુણુનાર—હા, ખુદાવંદ! આશરે બે વરસ ઉપર એક કાચ પૈસાની કાચળી લઇને મારી આગળ આવ્યો હતો તે મેં તુણી આપી હતી.

બાદશાહ—તે કાચલીની અંદર શું હતું તે તમને માત્રમ છે?

તુણુનાર—કાંઈક ત્રાંખાના સીકા અને જસત વગેરે ના કટકા હતા.

બાદશાહ—તને તારી મજૂરીના બદલામાં શું મળ્યું?

તુણુનાર—તણે મને બે મોહોર આપી.

બાદશાહ—તે મોહોરો તેં વઢાવી કે હજી એમની એમ રાખીછે?

તુણુનાર—ખુદાવંદ, તેમાંની એક મોહોર તો મેં વઢાવી પણ બીજી એમની એમ રાખીછે.

બાદશાહ—જા સારે તે મોહોર અહીં લઇ આવ.

પેસો તુણુનાર મોહાર લેવા ઘેર ગયો અને આદશાહે પેલી બાઈને અને કાજીને બોલાવી મંગાવ્યા. થોડીવારે પેસો તુણુનાર મોહાર લઈને આવ્યો. કાજીએ તેને જોયો કે, તરતજ શીઝા પડી ગયો. આદશાહ આડી આંખે તેની તરફ જોતો હતો તેણે આ ફેરફાર જોયો. આદશાહે તેની પાસેથી મોહાર લઈને પેલી બાઈને આપી ને કહ્યું, “બાઈ તારા કહેવા મુજબ એની ઉપરનો કાપો દેખાડ.” પેલી બાઈએ ત્રીવ નજરથી જોઈને પોતાનો પાંચો કાપ દેખાડી આપ્યો. પછી આદશાહે કાચળી લઈને તુણુનારને દેખાડી કે, તેં તુણી હતી તે એજ કાચળી કે? તુણુનારે કાચળી લઈને બરોબર જોઈ જવાબ દીધો, “હા, ખુદાવંદ, એજ કાચળી !”

આદશાહ—તેં જે કેકાણે એ તુણી હતી તે ક્યાં છે?

તુણુનાર—(પોતાનો તુણેસો ભાગ દેખાડીને) જીએ ખુદાવંદ ! આ રહ્યો તે તુણેસો ભાગ !

આદશાહે તે જોઈને કહ્યું, “કેમ કાજી ! હવે તમે શું કહો છો ?

કાજીએ કાંઈ જવાબ ન આપતાં નીચું જોયું. આદશાહે તરતજ તેને પકડી કેદ કરવાનો હુકમ કર્યો.

પછી આદશાહે તેના ઘરની જડતી લેવાની તો તે બાઈની મોહારો એમની એમ એક કાચળીમાં ભરી મુકેલી મલી આવી. તે બધી મોહારો ઉપર નીશાની દેખાડ. પછી આદશાહે તેની માલમીલકત જપત કરીને તેને બંદી-આને નાખવાનો હુકમ કર્યો. પેલી બાઈને તેની મોહારો

હવાસે કરી, ફરીથી એવી રીતે રાખી જવાનું નાં કહીને
રવાના કરી. પેલા તુણુનારને તેની હુશીઆરી માટે ખીજી
એ મોહોરો બક્ષીસ આપી.

વાત ૧૬ મી વિશ્વાસઘાતી મિત્રની વાત.

દીક્ષી શેઠેરમાં મોતીચંદ નામનો વાણીએ રહેતો હ
તો. તેનો રામદાસ નામનો એક મિત્ર હતો, આ બેઉ
જણને અતીશય મિત્રાચારી હતી. ભાઈ કરતાં વધારે હેત
તેઓ એક ખીજી ઉપર રાખતા, ઘણો ખરો વખત તેઓ
બેઉ જણ સાથે યુખરતા. હવે એનું બન્યું કે, મોતીચંદ
જત્રા જવાની તૈયારી કરી. પોતાની માલ મીલકતની એ
ક ટીપ કરીને તે રામદાસને સોંપી અને દાગીના તેમજ
રોકડ ખપ બેથું પોતાની સાથે રાખી બાકીનું તેને
હવાસે કર્યું. પછી પોતે કુટુંબ સહીત યાત્રા કરવા સાર
નીકળી ગયો.

તે વખતે કાંઈ આજના જેવી આગગાડી નહોતી.
બળદ કે, ઊંડની ગાડીમાં મુસાફરી કરવી પડતી. મોતીચંદ,
કાશી, ગયા, વગેરે મોટે મોટે યાત્રાને સ્થળે જઈને ત્રણ
વરસે પાછો આવ્યો.

ઘરમાં આવીને જુએ છે નો દરવાજા અડકાવેલા
પડ્યા હતા તે ઉઘાડ્યા તો અંદર સરસામાન કાંઈ મળે
નહીં. આખું ઘર ખાલી હતું. ઠેકાણે ઠેકાણે ઊંદરો અને

ધુસોએ વાસ કીધેલો હતો. તેના મનમાં આવ્યું કે, સર સામાન રામદાસ લઇ ગયો હશે, તેથી તેને ત્યાં ગયો. રામદાસ તો જાણે આર વરસે સ્નામો એ ન મળ્યો હોય એવો દેખાવા લાગ્યો.

મોતીયદે તેની ખુશી ખુરશીના સમાચાર પુછવા માંડ્યા તો તેના જવાબ થંડા પાણીના માટલાની જેમ આપવા માંડ્યા.

જ્યારે મોતીયદે વધારે આમલ કરવા માંડ્યો ત્યારે તે બોલ્યો, “ તું મારી પાસે તારી માલમીલકત માગવા શા વાસ્તે આવ્યો છે ? જેને ત્યાં રાખી ગયો હોય તેને ત્યાં જઇને માગ ! ”

રામદાસનું આવું બોલતું સાંભળીને મોતીયદે કહ્યું, “ મેં તને મારા માલમીલકત બધી સોંપી હતી તેથી તારી પાસે માગવા આવ્યો છું તેટલા માટે મહેરબાની કરીને મશકરી કરવી મુકીદે અને મારું મને આપ એટલે હું આવ્યો બાકી. ”

રામદાસ—તે કાંઇ મને આવ્યું નથી. આખરમાં છડીને ચાલતો યા નહીં તો ધક્કા મરાવી બહાર કાઢીશ. હું કાંઇ મશકરીમાં બોલતો નથી.

આ સાંભળીને મોતીયદેને અજબબી તેમજ ખેદ જાતપત્ર થયો. થોડીવાર વિચાર કરીને ખેદ યુક્ત, ગદગદીત કંઠે બોલ્યો, “ રામદાસ, તને મારો જીવજન મિત્ર બાણીને મેં બધી માલ માલકત સોંપી તેના આ કૃણ કે ? અરે તું કેવો બસો હતો ! તને આવી ગુધ્ધી કેમ સુજી ?

આ વખત તો હું જાણી છું. તારા મનમાં સુવિચાર રાખ. હાથે કરીને વિશ્વાસમાં શા વાસ્તે માથે લેછે. આ દુનિયામાં તો કદી તું મને નહોં આપે પણ પેલી દુનીયામાં હથ્થર તને નહોં છોડે તે યાદ રાખજે. મારે હજીબી વિચાર કરીને મારું મને આપી દે.”

મોતીચંદ બોલ્યો અને રામદાસની આંખોમાં કોષ આંચ્યો. મોતીચંદે જાણ્યું કે, હવે કાંઈ વળવાનું નથી, તેથી નીરાશ થઈને ચાલતો થયો.

પછી ઘેર જઈને તે વિચાર કરવા લાગ્યો કે, મેં મારી માલ મીલકત એને સોંપી હતી તો નથી કાંઈ દસ્તાવેજ લીધો કે નથી કાંઈ સાક્ષી રાખ્યો તેથી સરકારમાં પણ કાંઈ વલવાનું નથી. ખીરબલ સાથે સારી ઓલખાણ છે તેથી તેની પાસે જઈને બધી વાત અથથી તે હતી સુધી કહું એટલે તે કાંઈ યુક્તિ કાઢશે અને જો હથ્થર ઇચ્છા હશે તો દોલત પાછી મળશે.

પછી બીજે દિવસે તે ખીરબળની પાસે ગયો અને બનેલી બધી વાત કહીને તેની મદદ માંગી. ખીરબળે તેને કહ્યું કે, તું ચાર દિવસ રહીને આવજે હું તને યુક્તિ દેખાડીશ.

મોતીચંદને મનમાં ખીરબળના આટલા શબ્દજ્વળ બસ હતા. તેના મનમાં ખાતો હતો કે, તેનું કામ પાર પડશે.

ખીરબળે બે દિવસ જવા દઈને પછી ત્રીજે દિવસે પેલા રામદાસને બોલાવી મંગાવ્યો. રામદાસના મનમાં કાળ પડી કે, રખેને તેણે જઈને ખીરબળ આગલ વાત કીધી હોય ! પણ જો તેમ જન્મ્યું હોય તો પણ તેને કાંઈ

ચીંતા નહોતી કારણ કે, તેની પાસે સહી પત્રી કાંઈ ન હોતું.

હવે રામદાસ જોવો ખીરખળને દયાં આવ્યો કે, તરતજ આગતા સ્વાગતા કરીને તેને માનથી બેસાડ્યો. પછી પોતાની પાસે ખીજા માણસો આવ્યા હતા તેમને જલદીથી રવાના કરીને તેની પાસે આવ્યો. ખીરખળ જાણે તેની અને મોતીચંદની વાત વિષે ખીલકુલ અજાણ્યો હોય તે પ્રમાણે વાત કરવા લાગ્યો. વાત ઉપરથી વાત કરતાં તે બોલ્યો, “રામદાસ બાઈ ! મારેને તમારે આજ કેટલા દિવસનો સ્નેહ છે. આપણો સ્નેહ કદી પણ તુટી શકે એવો નથી. હાલ ઇશ્વર ઇચ્છાથી તમારી ઉપર મારો સ્નેહ દેખાડવાનો વખત આવ્યો છે. જાણોતો છોજ કે, એક માણસથી ત્રણ ચારે કામ એકદમ થઈ શકતા નથી. હાલ બાદશાહનો એવો હુકમ થયો છે કે, નાના નાના કુળઆનો ચુકાદો કરવાને વાસ્તે એક અદાલત સ્થાપવી. અને તેની અંદર એક ન્યાયાધીશનું કામ કરવાને મેં તમને લાયક ધાર્યા તે તમારી શી ઇચ્છા છે તે પુછવા વાસ્તે તમને અત્રે બોલાવી મંગાવ્યા છે. જો તમારીથી તે કામ થઈ શકતું હોય તો વિચાર કરીને મને જવાબ આપો.” રામદાસ તો આ સાંભળીને હરખાઈ ગયો. તેના મનમાં ખુશીના ઉમરા આવવા માંડ્યા. તે બોલ્યો, “દીવાનજી સાહેબ, તે કામ કરવાને હું ધણોજ ખુશી છું.” ખીરખળ જવાબ આપ્યો, “ઠીક છે ત્યારે ! હું વખત સાંધીને બાદશાહને કાને એ વાત નાખીશ.”

રામદાસ તો આ સાંભળીને ચાલતો થયો. રસ્તે ચાલતાં તેનાં મનમાં અનેક તરેહના તુરંગ ઉઠવા લાગ્યા. ન્યાયાધીશ થયા પછી આમ કરીશ ને તેમ કરીશ.

આ તરફ ખીરબળે તેના ગયા પછી મોતીચંદને બેલાવી મંગાવીને કહ્યું, “ભલા મોતીચંદ, તમે આવતી કાલે સવારના રામદાસને ત્યાં જાઓ, અને તમારી માલ-મીલકત પાછી માગજો જો તે આપવાની ના ખાડે તો મારી પાસે ફરીયાદ કરવાની ધમકી આપજો.” મોતીચંદને તો કાંઈક આશા આવી.

ખીજે દીવસે સવારના પહોરમાંજ રામદાસને ત્યાં ગયો અને પોતાની માલ મીલકત પાછી આપી, મેહેરબાની કરવાની આજીજી કરીધી. રામદાસની તો એકજ વાત હતી કે, તારું મારી પાસે કાંઈ નીકળતું નથી. મોતીચંદે કહ્યું, “ભાઈ રામદાસ, જ્યારે તું કેમે કરતાં સમજતો નથી તો મારે હવે ખીરબળ આગળ ફરીયાદ કરવી પડશે.”

ખીરબળ આગલ ફરીયાદ કરવાનું નામ સાંભળતાંજ રામદાસના તો હોંસ કાશ ઊડી ગયા. તેણે મનમાં વિચાર કરીધો કે, ખીરબળ તો ન્યાયાધીશની જગા મને આપવાનું કહેછે તેમાં વલી આ જામને વાત કરશે તો પંચાત થશે, તથા એને એની માલ મીલકત આપી દેવી જોઈ કરીને ખીરબળ કાંઈ જાણશે નહીં. ન્યાયાધીશની જગા ઉપર હાથ તો જેમ તેમ કરીને આટલા પૈસા બે મહીનામાં મેલવી લાઈશું. એમ વિચારીને તે બેઠ્યો, “ભાઈ મોતીચંદ, એ તો હું આટલીવાર તારી મશકરી કરતો હતો. તારી માલ મીલકત મેં એમની એમ રાખી છે તે બેલાશ-ક લાઈજા. તારામાં હીંમત કેટલી છે તે હું તપાસતો હતો. જો તું કદી આજે માગવા ન આવ્યો હતો તો હું કાલે

તારે ત્યાં આવવા આવવાનો હતો. ” એમ કહીને તેની ચીજો તેને દોલત વગેરે હવાશે કીધી. મોતીચંદનો તે લઇને ખુશી થતો ઘેર ગયો. સાંજના જ્યારે ખીરખળ કચેરીમાંથી ઘેર આવ્યો ત્યારે તેને મલીને તેનો ઊપકાર માન્યો.

આ તરફ રામદાસ ખીરખળના તેડાની રાહ જોતોજ રહ્યો.

રામદાસ સાથે મોતીચંદે પોતાની આગલી દોસ્તી મુકી દીધી. ખીરખળે રામદાસને પોતાને ત્યાં આવવાની મનાઇ કીધી, અને જેવી નીજા રાખીને તેણે પારકો માલ ખાઇ જવાની ધાનત રાખી હતી તેવીજ ખરકત તેને મળી. તે કંગાલ હાલતે મુઝ્યો. છોકરાં છાંપાંને ખીજખીજો એ અન્ન વસ્ત્ર પુરા પાડ્યા.

પાત્ર ૨૦ મી.

દીલી શહેરમાં જે બાઇઓ રહેતા હતા. તેમાં મોટાનું વામ જવેરચંદ અને નાનાનું નામ માણેકચંદ કરીને હતું. બાપ જે દોલત કમાઇને મુકી ગયો હતો તે શિવાય તેઓ પોતે કાંઇ રહ્યા ન હોતા. તેમના કુટુંબમાં ઘણા માણસો ખાવાવાલા હોવાથી થોડા વરસમાં પૈસો ખવાઇ રહ્યો. ઘરમાં જણુશો લાવવાની તંગી પડવા માંડી, અને જે થોડા દિવસ એમનું એમ ચાલ્યું તો ખાવાના વાખા પડશે એમ બેઠ બાઇઓને લાગ્યું. હવે કરવું કેમ, તેનો વિચાર કરવા બેઠા બાઇઓ બેઠા.

અવેરચંદ—ભાઈ માણેકચંદ, આપે આપેલી દોલતતો આપણે ગુમાવી દીધી અને આપણે જે કાંઈ ધંધો કરીએ તેમાં પણ ખોટ આવી. હવે તો ખાવાના પણ વાખા પડશે. માટે મારું કહેવું એમ છે કે, આપણે જેક બહારગામ કમાવા જઈએ અને ત્યાંથી કમાઈને દોલત લાવીએ. તારો જે વિચાર હોય તે જણાવ.

માણેકચંદ—મોટા ભાઈ, જેવો વિચાર તમારો છે તેવોજ મારો પણ છે.

અવેર૦—ત્યારે તો બધારે સારું. આપણે કાલેને કાલેજ જવાની તૈયારી કરવી.

એ પ્રમાણે મસલત કરીને જેઠા ભાઈઓ ઉઠ્યા. તેજ દિવસે મુસાફરી કરવાની તૈયારી કરવા માંડી. બે ત્રણ મહીના ચાલે એટલે ખોરાક ઘરમાં લાવી રાખ્યો. અને પરચુટણ ખરચ વાસતે હાથ ખરચી જોઈએ તેને વાસ્તે થોડાક પૈસા આપ્યા. એ ખરચ કરતાં બાકી જે જીજ પૈસા રહ્યા તે લઈને બીજે દિવસે સવારના પહોર-માંજ જેક ભાઈઓ રસ્તે પડ્યા.

દિવસના ચાલતા અને રાત પડે ત્યાં વિસામો ભેતા; તેઓ એક ગામમાં આવી પહોંચ્યા. પોતે સાથે લીધેલા પૈસાનાંથી થોડા પૈસા ત્યાં ખરચીને જીજ માલ વેચાતો લીધો અને બીજા ગામડા તરફ નીકળી ચાલ્યા.

ગામ ગામડું આવે ત્યાં તે માલ વેચી, નવે ઠેકાણેથી નવો માલ લઈને આગળ ચાલતા. એ પ્રમાણે તેઓએ નજદીક એક મહીના મુસાફરી કરી, તે બખતમાં તેમને મફત પણ સારો મળ્યો.

એક દિવસે તેઓ એક ઘાડા જંગલમાં મુસાફરી કરતા તે વખતે નાના બાઇને પાણીની તરસ લાગી. મોટા બાઇ એક ઝાડને છાંયડે ઊભો રહ્યો અને નાનો બાઇ પાણીની શોધમાં નિકળ્યો. થોડે દુર તે ગયો ત્યાં એટલામાં તેની નજર પાણીના એક ખાખોચીઆ ઉપર પડી.

પાણી પીને જ્યો તે પાછો ફર્યો કે તેની નજર એક કોથલી ઉપર પડી. તેણે તો તરતજ તે કચડી લીધી અને ઊઘાડીને જુવેછે તો દર દાગીના અને જવાહીરથી ભરેલી હતી. તેની અંદર બે કીમતી લાલ હતા.

માણેકચંદ્રે તો આ જોઇને હરખાઇજ ગયો. તે કોથલી હાથમાં મજામુત પકડીને દોડતો દોડતો ઝવેરચંદ્ર આગળ ગયો અને કોથલી તેની આગળ મુકીને બનેલી વાત કહી. ઝવેરચંદ્ર પણ આટલું જવેરાત જોઇને ખુશી થયો.

તે બોલ્યો, “માણેકચંદ્ર, આ બધું ઝવેરાત લઇને હું ઘર તરફ પાછો જા, અને ત્યાં એ વેચીને વેપાર કર. હું પણ ફરતો ફરતો પાછો ત્યાં આવીશ.”

માણેકચંદ્રે કહ્યું, “મોટા બાઇ, હવે આપણે બેઉનણુ પાછા ધર તરફ જઇએ.”

ઝવેરચંદ્રે કહ્યું, “ના હું તો ગામો ગામ ફરીશ. બહાર ગામોમાં ફરવાથી કેટલા ફાયદા થાય છે તે તને હજી માલમ નથી.”

જ્યારે ઝવેરચંદ્રે ના પાડી ત્યારે માણેકચંદ્રે પેલા બે કીમતી લાલમાંથી એક તેને આપવા માગ્યો. ઝવેરચંદ્રે કહ્યું, “ના બાઇ, એ જોખમ હું મારી સાથે પરદેશમાં લેવા રાખુ ? હું એ તારી બાબીને આપજે, તે સાચી રાખશે.”

એ પ્રમાણે ઝવેરચંદે જ્યારે આગ્રહ કીધો ત્યારે માણેકચંદ પાછો ફર્યો અને ઝવેરચંદ આગળ ચાલ્યો.

હવે માણેકચંદ તો દીલીમાં પાછો આવ્યો અને ઝવેરચંદ વટાવીને મોટો વેપાર કરવા લાગ્યો. પોતાના ભાઈએ કહેલી લાલ આપવાની વાત તો તે ખામજ ગયો. તેણે નિયાર કીધો કે, લાલ વિષે જો ભાઈ પુછશે તો કહીશું કે, તેને આપ્યો હતો. જુઓ એણે પોતાના સગા ભાઈ સાથે કેવી નીષ્ઠા બગાડી !

એ ચાર વરસે ઝવેરચંદ દેશાવર ફરીને આવ્યો. એક ભાઈઓ એક બીજાને ખુશીથી મળ્યા. સુખ દુઃખની વાતો કરતાં કરતાં ઝવેરચંદે પુછ્યું, “ ભાઈ, મેં તને લાલ આપવાનું કહ્યું હતું, તે તં આપ્યું કે ? ” આ સાંભળીને હુમ્યા માણેકચંદે કહ્યું, “ હા ભાઈ, મેં તારા કહ્યા પ્રમાણે ભાભીને આવીનેજ આપ્યું. ” વિશ્વાસુ ઝવેરચંદે કહ્યું, “ બહુસાઈ ” ! પછી પોતાની સ્ત્રી પાસે લાલ માગ્યો તો તે બીચારીને શી ખબર હતી કે તે કહે તેણે તો તદ્દન નીરદોષ પણ દેખાડીને કહ્યું કે, લાલ વિષે તે કાંઈ પણ જાણતી નથી. ઝવેરચંદે તો માણેકચંદને કહ્યું કે, તારી ભાભી તો ના કહ્યો. માણેકચંદે કહ્યું, “ ભાઈ હું કાંઈ જાણતો નથી. ભાભીની દાનવ ફરી હશે તેથી એ ના પાડે છે. ” ઝવેરચંદે તો ફરીથી પોતાની સ્ત્રીને પુછી જોયું, પણ તેની પાસે ન હોવાથી તેણે ના પાડી. ઝવેરચંદે તો ગુસ્સો થઈ ગયો અને પોતાની બાથડીને ખુબ મારી. નીરદોષ છતાં નાહક માર પડ્યો !

જમારે માર પડીને કપ્પુલ ન થઇ ચારેજ માણેકચંદ વિષે
 ઝવેરચંદના મનમાં વેલુમ પડ્યો. તેણે ફરીથી જઈને બધી
 વાત કહીને કહ્યું, “ જો માણેકચંદ, મેં તો તારી બાબતને
 માર પણ માર્યો, અને બીજી અનેક રીતે સમજાવી તે
 છતાં તેણે સોંગન આપને કહ્યું કે, તેણે લાલને નજરે પણ
 દીઠો નથી. તેને વિષે મારી ખાત્રી પણ થઈ છે કે, લાલ
 તેની પાસે નથી. એ લાલ તેં એને આપ્યોજ નથી, અને
 મરત તું એને ગળે પડે છે. ” માણેકચંદે ગુસ્સે થઈને
 કહ્યું, “ ત્યારે તમે તમારી બાયડીનુંજ કહ્યું અરં માનો છો
 નહીં? હું તમારો ભાઈ જુડો અને તે સાચી કાં? ઠીકઠીક,
 એમજ સારં લાગે ? ”

આ પ્રમાણે માણેકચંદને ગુસ્સે થતો જોઈને ઝવેર-
 ચંદના મનમાં પુરી ખાત્રી થઈ.

પછી તે ત્યાંથી ખીરબળ આગળ ગયો. ખીરબળ
 કચેરીમાં ધનસાક્ર ચુકવતો હતો ત્યાં જઈને તેણે ફરીયાદ
 કીધી. ખીરબળે તેને બેશવાનું કહ્યું. કેટલાક કજીઆ
 ચુક્યા પછી તેણે ઝવેરચંદને બોલાવીને બધી હકીકત
 જણાવી. તેને એક બાબત બેસાડીને તેણે તેના ભાઈ
 માણેકચંદને બોલાવી મંગાવી બધી વાતની તપાસ કરી.
 પછી તેને બાબત બેસાડી ઝવેરચંદની બાયડી જમના ને
 બોલાવી. તેને વાત પૂછતાં તેણે પોતાનું નીરદોશપણું
 દેખાડ્યું. પછી માણેકચંદને પૂછ્યું કે, તારા કોઈ શાક્ષી
 હોય તેને બોલાવ. માણેકચંદને પોતાના સાક્ષીઓના નામ
 આપ્યા. ખીરબળે તેમને બોલાવી મંગાવીને પૂછ્યું કે,

આ બાઈને માણેકચંદે લાલ આપ્યો તે તમે જોયો હતો ? સાક્ષીઓએ કહ્યું કે, તેઓએ જોયો હતો. પછી ખીરબળે તેમને દરેકને જુદી જુદી ઓરડીમાં બેસાડ્યો અને દરેકને પાંચ પાંચ તોલા મીણુ આપી ને કહ્યું કે, તે લાલ જેવો આકાર આ મીણુનો કરી લાવો. થોડી વારમાં તેઓને બહાર બોલાવ્યા.

પહેલાં તો ગિડ ભાઈઓની ગોલીઓ જોઈ તો તેમનો આકાર મલતો આવ્યો. પછી પેલા બે સાક્ષીદારોની ગોલીઓ જોઈ તો તેમનો આકાર તદ્દન એક ખીંચતી જુદો તેમજ ઢંગ વગરનો હતો. પછી ખીરબળે ઝરેચંદની બાયડીની ગોલી જોવા માંગી તો તેણે તો જન્મ મીણુ આપેલું હતું તેમજ હાજર કર્યું. મીણુ એમનું એમ જોઈને ખીરબળે તેનું કારણ પુછ્યું. તે બાઈ બોલી કે, તેણે તેના આખા જન્મમાં લાલ કેવો થાય છે તે દીઠો નથી તો તેનો આકાર તે ક્યાંથી બનાવ શકે. ખીરબળના મનમાં તો ખાત્રી થઈ ગઈ કે, માણેકચંદે પોતાના ભાઈ ને ઠગવાની યુક્તિ કરેલી છે. પછી નેણે પેલા બે સાક્ષીઓને દમ ભરાવી કહ્યું કે, તમે જો સાચું નહીં બોલશો તો, તમને સખત શિક્ષા કરીશ. પંણુ પેલાઓએ તો માન્યું નહીં. ખીરબળે ઇસારત કરીને પોતાના સિપાઈઓને બોલાવ્યા. તેઓ હાથમાં ચામુક લઈને આવી જાલા. હવે પેલા સાક્ષીઓ સાચું બોલવાને તૈયાર થયા. તેઓએ કબુલ કર્યું કે, માણેકચંદે તેમને જુદું બોલવાને શિખવ્યું હતું. ખીરબળે માણેકચંદ તરફ જોઈને કહ્યું, “આ તાર

સાક્ષીઓ શું કહે છે ? ” માણેકચંદે કહ્યું, “ એ લોકો મારની ખીકે જુડું બોલે છે ” ખીરબળે પુછ્યું, “ જો એ લોકોએ લાલ જોયો હતો તો તરતજ તેના જેવો આકાર કરતે. માટે તુંજ જુડું બોલે છે. ” એમ કહીને સિપાઇને ઇસારત કીધી, એટલે સિપાઇએ ચાબુકનો એક ફટકો માર્યો. ફટકો પડતાંજ માણેકચંદે કબુલ કર્યું કે, લાલ તેનીજ પાસે છે. અને તેણે તે કહાડી આપ્યો. ખીરબળે તે બે લાલમાંથી એક ઝવેરચંદને આપ્યો અને બીજો સરકારી ત્રીજોરીમાં નાખ્યો. જુડું બોલનાર માણેકચંદ અને તેના બે જુડા સાક્ષીદારોને ખીરબળે યોગ્ય સજા કીધી.

વાત ૨૧ મી

ખીરબળને દીવાનગીરી ઊપરથી ખસેડવાની યુક્તિ એ રચવામાં જ્યારે ચવનો નીષ્ફળ થયા ત્યારે તેઓએ એક ખીજી યુક્તિ રોધી કહાડી.

બાદશાહનો એક સાલો જે દરબારમાંજ રહેતો હતો તે જો દિવાન થાય તો મુસલમાનોનું ફાવે એમ હતું. તેથી તેઓએ રાણીને પોતાના કબ્જની વચ્ચે નાખવાનો વિચાર કર્યો. જનનાખાના બંદોબસ્ત છતાં રાણીઓના ભાઇઓને પોતાની બહેનોને મલવાની છુટ હતી. તેઓએ શેખ હુસેનખાં નામના સાલાને દીવાનગીરીની આશા આપી, પુરતી રીતે, પોતાની બહેનને કેમ સમજાવવું તે શિખવી મોકલ્યો. હુસેનખાં તો તેમની શિખવણી પ્રમાણે પોતાની

ગહેન આગળ ગયો અને આ પ્રમાણે બોલ્યો, :—“આ-
પણા મુસલમાની રાજમાં દિવાન હિંદુ હોય તે ઠીક નહીં.
અમો બધાને મુર્તી પુજકોના હાથ નીચે રહેવું પડે એ
કેવી શરમની વાત છે?” વગેરે તેનું બોલવું સાંભળીને
રાણી તો ઘણીજ ઉશકેરાઈ ગઈ અને પોતે બધું કામ
પાર બતારશે એવી ખાત્રી આપીને જવા કહ્યું. રાણીએ
મનમાં વિચાર કર્યો કે, દિવાનની પદવી ખીજ કોઈને મળે
તે કરતાં મારા બાઈને મળે તો વધારે સારું.

પછી એક દિવસે જ્યારે બાદશાહ ખુશી મીઠસમાં
તેની પાસે બેઠો હતો ત્યારે તેને કહ્યું, “ખાવીંદ! આપ-
ણું રાજ્ય મુસલમાની છે તે છતાં આપણો દિવાન મુર્તી
પુજક હિંદુ છે એ ઘણીજ ખરાબ વાત છે. દિવાન હિંદુ
હોવાથી આપણી રાત્રીના લોકોને કાંઈ સુખ મળતું નથી
મારું કહેવું એટલુંજ છે કે, ખીરબળને દીવાનગીરી ઉપરથી
દૂર કરી મારા બાઈને તેની જગ્યાએ નીમવો જોઈએ. કે
તેથી આપણી રાત્રીના લોકોને સુખ થઈ તેમને સારી સારી
પદવીઓ મળશે. ખીરબળ તો જ્યાં ત્યાં પોતાના જાત
બાઈઓને નીમે છે પણ યવનને નીમવાની વાતજ જાણુતો
નથી તથી એને દીવાનગીરી ઉપરથી દૂર કરવામાંજ
સારું છે.”

તેનું આવું બોલવું સાંભળીને બાદશાહ મનમાં તો
સમજ્યો કે, જ્યાં છે ત્યાં એના કાન ભરાયાત છે બોલ્યો,
“તું કહે છે કે, તારા બાઈને દીવાનગીરી આપવી, પણ
તેનામાં અક્કલ ક્યાં છે? તે પોતે બેવકુફ છે અને તેના

મોલવાનું ઠેકાણું નથી. ખીરખળ કરતાં સો ગણી ઓછી અક્કલ તેનામાં નથી. રાજ કારભારના અટલામાં કોઇ કોઇ વખત એવાતો ખારીક, કામ આવે છે કે, તે તે મારાથી પણ થઇ શકતા નથી, અને તે આ ખીરખલ કરે છે. આવા હુશીઆર કારભારીને કહાડી મુકીને તારા બેવકુફ ભાઇને તો હું રાખવાનો નથી. ” બાદશાહનું આવું મોલતું સાંભળીને રાણીને ગુસ્સો લાગ્યો અને તે વખતે વાત પડતી મુકી બે ચાર દિવસ ગયા પછી ફરીથી રાણીએ તે વાત કહાડી, પણ રાજાએ તો આગળના જેવોજ જવાબ આપ્યો. રાણી રીસાપાળેડી અને બાદશાહ ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યો. બે ચાર દિવસ રહીને ફરીથી રાણીએ તે વાત કહાડી. એ પ્રમાણે રાણીએ જ્યારે ઘણાજ કંટાળો આપવા માંડ્યો ત્યારે બાદશાહે વિચાર કરીધો કે એના ભાઇની હુશીઆરી એને દેખાડું અને પછી એના મનની ખાત્રી થશે. એવો વિચાર કરી રાણીને કહ્યું કે, તેના ભાઇને આવતી કાલે દિવાનની પદવી આપવામાં આવશે. રાણી તો આવું સાંભળીને ખુશીજ થઇ ગઇ, અને પોતાના ભાઇને તે વાત જણાવી. તેણે જઇને ખીજા અખીર ઉમરાવોને એ વાત જણાવી. .

બાદશાહે ખીરખળને એકાંતમાં બોલાવીને કહ્યું કે, તેણે ચાર દિવસ ધરમાં રહેવું. અને પોતાના મનનો ખુલાશો કર્યો કે, રાણી અને દૈયતને દેખાડવા માગેછે કે, દિવાન કેવો જોઇએ. ખીરખળે તે કમુલ કર્યું, અને ખીજે દિવસથી દરબારમાં આવવું બંધ કર્યું. ખીજે દિવસે

બાદશાહે દરબાર ભરીને દિવાનગીરી પોતાને સાલાને આપી. ખીરખળને દિવાનગીરી ઊપરથી દુર કીધો તેથી મુસલમાનો તો ધણાજ ખુશી થયા પણ હિંદુઓ દલગીર થયા અંદરનો ભેદ કોઇને માલમ ન હોતો.

રાણીનો બાઇ તો દિવાનની ખુરશી ઊપર ચઢી બેઠો. થોડીવાર મુધી ધનસાફ ચુકવવા પછી બાદશાહે તેને હુકમ કર્યો કે, ચાર ચીજોની ધણીજ ગરજ છે, તે આઠ દિવસમાં મલવી બેઠાએ. નવા દિવાને તે ચીજો શી હતી તે પુછ્યું.

બાદશાહે જવાબ આપ્યો, “ દેખો, સુનો ! એક તો સખરસ, દુસરા સખજીવ, તીસરા નિમકહલાલ, ચૌથે ચવથા નિમકહરામ. ”

દિવાનજીએ તો, “ અચ્છા જનાબ ” કરાંને જવાબ આપ્યો. તેણે ગામો ગામ રોધ કરવાને માણસો દોડાવ્યા અને પોતે પણ તપાસ કરવા માંડી, પણ ચારે જણસ-માંની એક પણ મળી નહીં. એમ કરતાં આઠ દિવસ તો પુરા થવા આવ્યા. વચમાં -ફક્ત એકજ રાત રહી. દિવાનજીએ વિચાર કીધો કે, હવે તો કાલે મરવું પડશે. તેથી તે દિવસે અત્રપાણી કુંઘ લીધું નહીં. રાણીએ વિચાર્યું કે, હવે તેનો બાઇ ઊગરે એમ નથી, તેથી તેને ખીરખળની શરણે જવાનું કહ્યું. પોતાની બહેનના કહેવાથી તે તરતજ ખીરખળને ઘેર ગયો અને તેને પગે લાગીને પોતાની બધી હકીગત કહી સંબળાવી. ને કહ્યું કે, ગમે તેમ કરીને આ ચીજો મેલવી આપો મારો જીવ બચાવવો

તમારા હાથમાં છે. બીરબળે તેને આ પ્રમાણે શરણે આવે-
 સો જોઈને કહ્યું, “ બાપ તું બીતોના. બધી ચીજો હું તને
 મેલવી આપીશ. પણ તેના એક સાખ રૂપીઆ બેશશે
 તે સાવી આપ, એટલે તને તારી માંગેલી જાણસો સાવી
 આપીશ. ” નવો દિવાન તો તરતજ ઘેર તરફ દોડ્યો,
 અને સાખ રૂપીઆ સાવીને તેનો ઢગલો બીરબળના મોઢો
 આગલ કર્યો. બીરબળે તે લઈને તેને બંધ કરેલી બે દાબ-
 ડીઓ આપીને કહ્યું કે, આ બે દાબડીઓમાંની એકમાં
 સખરસ અને બીજીમાં સખજીવ છે. ત્રીજી અને ચોથી
 જાણસતો આપવા જેવી નથી. તે વિષે બાદશાહ પુછે તો
 કહેવું કે, તે બીરબળ આગળ છે તે તેને ખોલાવી મંગા-
 વે! એટલે તે આપશે, એમ કહીને દિવાનને રવાના કર્યો.

પછી બીજો દિવસે બાદશાહે કચેરી ભરાઈ તે વખતે
 પુછ્યું, “ કેમ દિવાનજી, મારી માંગેલી જાણસો તમે
 લાવ્યા છો કે ? ” દિવાનજીએ પેલી બે દાબડીઓ બાદશાહ-
 ની આગળ મુકીને કહ્યું, “ હા ખુદાવંદ! એમાંની એકમાં
 સખરસ અને બીજીમાં સખજીવ છે. “ બાદશાહે તમાની
 એક દાબડી ઊઘાડી તો તેની અંદરથી મીઠું નીકળ્યું,
 અને બીજી ઊઘાડી તો તેમાંથી પાણી નીકળ્યું. મીઠા વગર
 રમોષ મોખી લાગે છે તેથી તે સખરસ કહેવાય છે અને
 પાણી, એ બધાના જીવનો આધાર છે. આ પ્રમાણે બે
 જણો જોઈને બાદશાહે પોતાના શાલાને કહ્યું, “ આ બે
 જાણસો તમારી મેલવેલી નથી. જ્યાં છે ત્યાં બીરબળનું
 કામ છે. તેના શિવાય એ જાણસો મેલવી મુશકેલ છે,

આ તો બે જણસો થઈ, બાકીની બીજી ક્યાં છે?" નવા દિવાનજીએ જવાબ દીધો, "તે બીરબલને આપીછે તે તને કચેરીમાં બોલાવી મંગાવે અટલે તે આપશે." બાદશાહે બીરબલને બોલાવી મંગાવ્યો. તે ધરમાંથી નિકળીને દર-બાર તરફ આવતો હતો એટલા તેને એક કુતરો રસ્તામાં મળ્યો. બીરબલે તરતજ તે કુતરાને પોતાની સાથે લાવેલા કપડાથી બાંધી લીધો, અને તેને પોતાની સાથે કચેરીમાં લઈ આવ્યો. બાદશાહે તેને બાકી રહેલી બે જણસો વિશે પુછ્યું. તેણે તરતજ કુતરાને આગળ ક્યો, અને કહ્યું, "સાહેબ, આ ત્રીજી જણસ ! અને ચોથી જણસ તો આ તમારો જમાઈ, જે તમારી આગળ બેઠો છે." બાદશાહે આ ચારે જણસોની સમજણ માગી. બીરબલે જવાબ આપ્યો, "બુદાવંદ, પહેલીચીજ 'સખરસ' તે મીઠું-મીઠા વગર કોઈ પણ ચીજ સ્વાદ આપતી નથી. બીજી ચીજ 'સખજીવ' તે પાણી. પાણી વગર જીવમાત્રને ચાલતું નથી. ત્રીજી ચીજ 'નિમકહલાલ' તે આ કુત્રો. કુત્રા જેવું નિમકહલાલ પાણી બીજી કોઈ નથી. એક વખત સુકી રોટલીનો કટકો આપ્યો હોય તો પણ તે કપકાર જીલતો નથી. ચોથી જણસ 'નિમકહરામ' તે જમાઈ. જમાઈને જોઈએ એટલી ચીજો આપશે તો પણ તે કહેશે કે, સસરાએ કાંઈ આપ્યું નથી. આ પ્રમાણે આ ચારે જણસો થઈ. "

બાદશાહ અને દરબારીઓએ આ ચારે જણસો કબુલ કરી, અને નવા દિવાન પાસેથી દિવાનગીરી લઈને

ખીરબળને પાછી આપી. પણ ખીરબળના કહેલા
 ‘જમાઇ તેટલા નિમકહરામ’ એ બોલો બાદશાહને યાદ
 આવ્યા કર્યા, તેથી તેણે ખીરબળને હુકમ કર્યો કે, આપણા
 શહેરમાં જેટલા જમાઇઓ છે તેટલા બધાને ફાંસીએ ચ-
 ઢાવી આપો. ખીરબળે તે વખત કહ્યું કે, ખુદાવંદ, ફાંસીના
 લાકડા ઉભાં કરતાં ખરચ ઘણો થશે. બાદશાહે કહ્યું કે,
 ખરચ થાય તેની કાંઈ ચિંતા નથી, પણ બધા જમાઇ
 ઓ એકદમ ફાંસીએ લટકી જાય એમ ઠરવું. ખીરબળે તો
 હુકમ પ્રમાણે ફાંસીના લાકડા ઉભા કર્યા. આ જોઈને મોટા
 મોટા વજીર, ઊમરાવો અને સરદારોના જમાઇઓ ખીર-
 બળને ત્યાં આયા. અને પોતાનો જીવ બચે એવી યુક્તિ
 કરવાને તેની પ્રાર્થના કીધી. અને કોઇએ પાંચશો કોઇએ
 દબાર, એ ક્રમાણે પોત પોતાની ગુંજસ પ્રમાણે રૂપી-
 આ તેની આગળ મુક્યા. આ બધાનો જીવ બચાવવાને
 ખીરબળે વચન આપ્યો. તેઓ પોતાને ધેર ગયા.

હવે આ તરફ ખીરબળે શું કીધું તે જુઓ. તેણે
 કેટલીક લાકડાની ફાંસી કરી અને બીજી પંચ ધાતુની
 બનાવી. તેમાં કેટલીક લોખંડની, ત્રાંખાની, કેટલીક પીતલ
 ની, અને એક રૂપાની તથા એક સોનાની તૈયાર કરાવી.
 પછી બાદશાહને કહ્યું કે, ખુદાવંદ. ફાંસીના લાકડા તૈયાર
 થયાછે તે જોવા ચાલો. એમ કહીને તેને ત્યાં તેડી ગયો.
 બાદશાહે બધા લાકડા જોઈને કહ્યું, “ અરે ખીરબળ, આ
 લાકડાની ફાંસી ઉપરાંત આ પંચ ધાતુની ફાંસીઓ શા
 વાસ્તે ઉભી કરી છે ? ” ખીરબળે કહ્યું, “ ખુદાવંદ, આ

લાકડાની ફાંસીઓ ગરીબ લોકોના જમાઇઓ વાસ્તે છે !
 આ લોખંડની "સાવધાર લોકોના જમાઇઓ વાસ્તે છે !
 અને આ ત્રાંખા પીતલની અમીર ઊમરાવ અને સરદારો-
 ના જમાઇઓ માટેની છે ! " બાદશાહે સોના રૂપાની એક
 એક ફાંસી જોઈ ને કહ્યું, " ત્યારે ખીરબલ, આ સોના
 રૂપાની ફાંસી કોને વાસ્તે છે ? " " ખુદાવંદ, આ સોનાની
 આપને વાસ્તે અને રૂપાની મારે વાસ્તે છે ! " બાદશાહે
 કહ્યું, " આપણને ફાંસી દેવાની શી જરૂર છે ? " ખીરબ-
 લે જવાબ દીધો " ખુદાવંદ, આપ આપના સસરાના
 જમાઇ છે, અને હું પણ મારા સસરાનો જમાઇ છું. તેથી
 પ્રથમ આપને ચઢાવીને પછી મને ચઢાવશે અને પછી
 એના પ્રમાણે વારા ફરતી બધાને વારો આવશે. "
 બાદશાહ આ સાંભળીને બોલ્યો, " નહીં નહીં, ખીરબલ,
 હવે કોઈને ફાંસી આપવાનું કામ નથી. જે કાંઈ ખરચ
 થયો તે થયો. હવે એ કામ રહેવા દે. " એમ કહીને
 બાદશાહ મેહલમાં ચાલી ગયો. એ પ્રમાણે ખીરબલે યુક્તિથી
 બધાના જીવ બચાવીને લાખો રૂપિયા મેળવ્યા.

ત્રીજા ભાગ સમાપ્ત.

ચોથા ભાગની તૈયારી થાય છે.

જાહેર ખબર

જ્ઞાન લેવાને જો ચહાતાજ હોં તો વાંચો નીચલી ચોપડીઓ

પ્રિય સુજનો, અમારે ત્યાંથી નીચલાં પુસ્તકો		
વેચાતાં મને છે તેની અંદર સારી નીતિની શીખામણ		
મળે એવી વાતોમાં સમાવેશ થીયો છે. આજ્ઞા છે કે, એ		
ચોપડીઓની એક વખત ભેટ કરશો. કીમત જુલુમ છે.		
કુરામ રોજ દસેક		૦ ૬ ૦
બે જેડીઆ લાઇની વાત		૧ ૬ ૦
બાદશાહ અકબર અને દીવાન બીરબ્રહ્મની		
વારતા ભાગ. નવું	દરેક	૦ ૪ ૦
કલ્પીત કથા		૦ ૨ ૦
વગર માઆપની સમજી દીકરી.		૦ ૨ ૦
સતિ સીતા.		૦ ૨ ૦
સાવીત્રી		૦ ૨ ૦
માઆપનો ખોટો લાડ		૦ ૦ ૬
આનદીઆધ જેસી		૦ ૦ ૬
લીલમ માળા		૦ ૦ ૬
એક બાદશાહ છોડીની વાત આવૃત્તી બીજી		૦ ૦ ૩
નાના બાગકપર સાવકી માનો જુલમ		૦ ૦ ૩
બોદે તપડે		૦ ૦ ૩
દુઃખીઆરી કમળા		૦ ૦ ૩
કૃત્યુસ કાનદાસ		૦ ૦ ૩

મુખ ચોરોનો ફાર્સ	૦ ૦ ૩
ભુતનો બાધ	૦ ૦ ૩
બાપ દીકરાનો ઝગડો	૦ ૦ ૩
દશ હજારની અક્કલ	૦ ૦ ૩
બાળ સ્નેહી	૦ ૦ ૩
ધરણા માટે જમના વહુનો કળઓ	૦ ૦ ૩
એક રાજકન્યાની વાત	૦ ૦ ૩
વધાદારીની ખુબી	૦ ૦ ૩
રડતો રાગ	૦ ૦ ૩
નખજોમાટી બૈયર પર સુરો	૦ ૦ ૨
દુપાળી રૂપસુંદરી	૦ ૦ ૩
હાથના કીધા હૈયે વાગે	૦ ૦ ૩
ખુદી થોડો લાલ લગામ	૦ ૦ ૩
કડક કન્યા ને માણેકલાલ પરણ્યા	૦ ૦ ૩
સાસુ વહુની લડાઇ. (આવૃત્તી બીજી)	૦ ૦ ૩
કયા કાનની ખરાબી	૦ ૦ ૩
બીલી ગામનો પાદખો સામો.	૦ ૦ ૩
ભુત ન દેખા હોતો દેખ ભરવાડ	૦ ૦ ૩
ખણ્યા પણ ગણ્યા નહીં.	૦ ૦ ૩
બુગારી બાપનો સમજુ દિકરો	૦ ૦ ૩
પરણેલી છોકરીઓને શીખામણ.	૦ ૦ ૩

૩ પદ્ધતી ચોપડીઓ અરધા આનાની એક ટીકીટમાં
પાંચ ચોપડીઓ મોકલવામાં આવશે.

ઠેકાણું—મુબ્બ પાલવ રસ્તા નાનાશંકર શેઠની
ગલી ઘર નંબર ૨૫.

